

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΑΛΕΞ. ΝΙΚΗΤΑ, δ.Φ.
Υφηγητοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας

ΟΙ ΠΑΡ' ΗΡΟΔΟΤΩ, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙ ΚΑΙ ΠΛΟΥΤΑΡΧΩ ΛΟΓΟΙ ΑΠΟΔΗΜΙΑΣ ΤΟΥ ΣΟΛΩΝΟΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΘΕΣΠΙΣΙΝ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ

Εἰ καὶ ἡ ἀρχαιοτέρα πηγὴ διὰ τε τὸν ἰδιωτικὸν καὶ δημόσιον βίον τοῦ Σόλωνος εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ ποιητής, τ.ἐ. τὰ παραδοθέντα ἡμῖν ποιήματα αὐτοῦ¹, ὁμως οὐδὲν μαρτυρεῖται ἐν αὐτοῖς περὶ τῆς μετὰ τὴν τῶν νόμων θέσιν² ἀποδημίας αὐτοῦ ἢ τοῦλάχιστον οὐδὲν περὶ ταύτης, καὶ ἄλλως εἰπεῖν, ἔχει παρ' αὐτῷ μέχρι τοῦδε παραδοθῇ ἡμῖν³. Τὴν πρώτην δὲ σχετικὴν μαρτυρίαν περὶ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ νομοθέτου ἐξ Ἀθηνῶν καὶ δὴ

1. Πρβλ. π.χ. Σόλ. ἀποσπ. 2 7 22,5 κέξ. 24 (D.). Βλ. καὶ κατωτ., σ. 319 κέξ.

2. Ὡς ἔτος τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος φέρεται κατὰ μὲν τὸν Ἀριστοτέλη (Ἀθην. Πολ. 14,1 «λαβὼν [sc. ὁ Πεισίστρατος] δὲ τοὺς κορονηφόρους καλουμένους, ἐπαναστὰς μετὰ τούτων τῷ δήμῳ κατέσχε τὴν ἀκρόπολιν ἔτει δευτέρῳ καὶ τριακοστῷ μετὰ τὴν τῶν νόμων θέσιν ἐπὶ Κωμέον ἄρχοντος») τὸ ἔτος 592/1 π.Χ., κατὰ δὲ τὸν Διογ. Λαέρτιον (1,62 «ἡγμαζε [sc. ὁ Σόλων] μὲν οὖν περὶ τὴν τεσσαρακοστὴν ἔκτην Ὀλυμπιάδα, ἧς τῷ τρίτῳ ἔτει ἤρξεν Ἀθήνησι, καθὰ φησι Σωσικράτης· ὅτε καὶ τίθῃσι τοὺς νόμους») ἀντιθέτως τὸ ἔτος 594/3 π.Χ. Εἰς τὴν σύγχρονον ἔρευναν, ἐπὶ τῇ βάσει μεταξὺ ἄλλων τῆς παρατηρήσεως τοῦ A. Bauer (Literarische und historische Forschungen zu Arist. Ἀθ. Πολ., München 1891, σ. 45 κέξ.), ὅτι τὸ ἐν τῷ ᾧς ἄνω χωρίῳ τοῦ Ἀριστοτέλους τακτικὸν ἀριθμητικὸν («ἔτει» δευτέρῳ) προήλθεν ἐκ τοῦ («ἔτει» δ'), ὅπερ παρανεγνώσθη κατὰ τὴν παράδοσιν ὡς («ἔτει» δευτέρῳ) ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ («ἔτει» τετάρτῳ), ἡ νομοθεσία τοῦ Σόλωνος τοποθετεῖται χρονικῶς εἰς τὸ ἔτος 594/3 π.Χ. Πλείονα περὶ τούτου βλ. π.χ. εἰς Hermann Bengtson, Griechische Geschichte, von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit (Handbuch der Altertumswissenschaft, III, 4), München 1960², σ. 119, ὑποσημ. 4 (ἐνθα καὶ ἡ οἰκεία βιβλιογραφία περὶ τῶν δισταγμένων ἐν προκειμένῳ ἀπόψεων).

3. Σημειωτέον δὲ ἐνταῦθα, ὅτι τὰ παραδοθέντα ἡμῖν ποιήματα τοῦ Σόλωνος ἀποτελοῦσιν ἐλάχιστον μόνον μέρος τοῦ πλουσίου μεταξὺ ἄλλων ποιητικοῦ ἔργου αὐτοῦ, διότι, ὡς ἀναφέρει ἡ παράδοσις, εἶχεν οὗτος γράψει οὐκ ὀλίγα. Πρβλ. π.χ. Διογ. Λαερτ. 1,61: «Γέγραφε (sc. ὁ Σόλων) δὲ δῆλον μὲν ὅτι τοὺς νόμους, καὶ δημογορίας καὶ εἰς ἑαυτὸν ὑποθήκας, ἐλεγείας, καὶ τὰ περὶ Σαλαμῖνος καὶ τῆς Ἀθηναίων πολιτείας ἔπη πεντακισχίλια, καὶ ἱάμβους καὶ ἐπιδόους». Πρβλ. καὶ Aly, RE A III,1, 1927 (s.v. Solon), σ. 951,32 κέξ.

καὶ περὶ τῶν λόγων, οἵτινες ἠνάγκασαν αὐτὸν εἰς ἀποδημίαν εὐθὺς μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ θέσπισιν νόμων τοῖς Ἀθηναίοις, παραδίδει ἡμῖν ὁ Ἡρόδοτος, 1,29 κέξ. :

- 1,29 «ἀπικνέονται ἐς Σάρδεις ἀκμαζούσας πλούτῳ ἄλλοι τε οἱ πάντες ἐκ τῆς Ἑλλάδος σοφισταί, οἱ τοῦτον τὸν χρόνον ἐτύγχανον ἐόντες, ὥς ἕκαστος αὐτῶν ἀπικνέοιτο, καὶ δὴ καὶ Σόλων ἀνὴρ Ἀθηναῖος, ὃς Ἀθηναίοισι νόμους κελεύσασσι ποιήσας ἀπεδήμησε ἔτεα δέκα, κατὰ θεωρίας πρόφασιν ἐκπλώσας, ἵνα 2 δὴ μὴ τίνα τῶν νόμων ἀναγκασθῇ λῦσαι τῶν ἔθετο. αὐτοὶ γὰρ οὐκ οἶοί τε ἦσαν αὐτὸ ποιῆσαι Ἀθηναῖοι· ὀρκίοισι γὰρ μεγάλοισι κατεῖχοντο δέκα 30 ἔτεα χρῆσθαι νόμοισι τοὺς ἄν σφι Σόλων θῆται. αὐτῶν δὴ ὧν τούτων καὶ τῆς θεωρίας ἐκδημήσας ὁ Σόλων εἵνεκεν ἐς Αἴγυπτον ἀπῆκετο παρὰ Ἀμασιν καὶ δὴ καὶ ἐς Σάρδεις παρὰ Κροῖσον...»¹.

Κατὰ τὸ πρῶτον χωρίον (1,29,1-2) ὁ Σόλων, ἀφοῦ κατὰ προτροπὴν τῶν Ἀθηναίων ἐθέσπισεν αὐτοῖς νόμους, ἀπεδήμησεν ἐπὶ δέκα ἔτη, «κατὰ θεωρίας πρόφασιν ἐκπλώσας, ἵνα δὴ μὴ τίνα τῶν νόμων ἀναγκασθῇ λῦσαι τῶν ἔθετο...». Ἐνταῦθα μνημονεύονται μεταξὺ ἄλλων δὲ οἱ λόγοι τῆς ἀποδημίας τοῦ Σόλωνος: τοῦτο μὲν ἡ «θεωρήη» (= ἡ περιήγησις ξένων χωρῶν καὶ τόπων, οἱ μορφωτικοὶ σκοποὶ), τοῦτο δὲ τὸ νὰ μὴ ἀναγκασθῇ (παρὰ μὲν ἐν Ἀθήναις) νὰ «λύσῃ» (= καταργήσῃ ἢ μεταβάλῃ) τινὰ τῶν νόμων (ὅπερ δικαίωμα εἶχεν αὐτὸς καὶ μόνον), ἐπειδὴ, ὥς ἀναγιγνώσκωμεν εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ χωρίου, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσι τοῦτο, δηλαδὴ νὰ «λύσωσι» νόμον τινά, διότι ἐδεδεμεύοντο διὰ μεγάλων ὀρκων, ὅτι θὰ χρησιμοποιοῦσιν (ἀμεταβλήτους) ἐπὶ δέκα ἔτη τοὺς ὑπ' αὐτοῦ τεθησομένους νόμους². Εἰδικώτερον δέ, ὥς προκύπτει ἐκ τῆς τελικῆς προτάσεως «ἵνα δὴ μὴ...» (= ἀκριβῶς διὰ τὸ νὰ μὴ...) καὶ δὴ καὶ ἐκ τοῦ ἐν αὐτῇ χρησιμοποιοιμένου ῥήμ. τύπου «ἀναγκασθῇ», ἡ πραγματικὴ κατὰ τὸ χωρίον τοῦτο αἰτία, ἣτις κυρίως ἠνάγκασε τὸν Σόλωνα εἰς δεκαετὴ ἀποδημίαν, ἦτο ἡ μὴ «λύσις» (= κατάργησις ἢ μεταβολή) νόμου τινός, ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ «θεωρήη» ἦτο κατὰ ταῦτα «πρόφασις», τ.ἔ. εὐσχημος τρόπος δικαιολογίας τῆς ἀναχωρήσεως αὐτοῦ ἐξ Ἀθηνῶν ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, ἀπλῶς πρόσχημα³.

1. Ὁ Ulrich v. Wilamowitz-Moellendorff, Aristoteles und Athen (τόμ. I-II), Berlin 1893 (ἀνατύπ. 1966²), I, σ. 15, ὑπόσημ. 22, παρατηρεῖ, ὅτι ὁ ἱστορικὸς ἐνταῦθα παραφράζει ἀντίστοιχον (βεβαίως μὴ παραδεδομένον ἡμῖν) ποίημα τοῦ Σόλωνος, ὅπερ δέχεται καὶ ὁ Aly (βλ. κατωτ., σ. 324, ὑπόσημ. 1).

2. Περὶ τοῦ χρόνου ἰσχύος τῶν νόμων βλ. κατωτ., σ. 335 κέξ.

3. Οὕτω κατὰ τὸ κείμενον τοῦ χωρίου. Πόθεν ὅμως θὰ ἠναγκάζετο ὁ Σόλων εἰς «λύσιν» νόμου τινός ὥς ἐπίσης καὶ διατὶ ἐχρησιμοποίησεν οὗτος (εἰάν πράγματι ἐχρησιμοποίησεν ὁ ἴδιος) τὴν «θεωρήην» ἢ μόνον αὐτὴν ὥς δικαιολογίαν τῆς ἀποδημίας αὐτοῦ

Ἐν συνεχείᾳ ὁ ἱστορικός ἐν τῷ ἀμέσῳ ἐπομένῳ χωρίῳ (1,30,1), ἐπανερχόμενος εἰς τοὺς λόγους τούτους τῆς ἀποδημίας τοῦ νομοθέτου, ἐπιλέγει ὡς ἐν περιλήψει, ὅτι ὁ Σόλων, ἀναχωρήσας πλέον ἐξ Ἀθηνῶν μετὰ τὴν θέσπισιν τῶν νόμων, ἀφίκετο εἰς Αἴγυπτον καὶ ἐκεῖθεν εἰς Σάρδεις¹, ἐκδημήσας «*αὐτῶν δὲ ὧν τούτων*» (sc. τῶν νόμων, τ.ἔ. τῆς μὴ «*λύσεως*» τῶν νόμων) καὶ *τῆς θεωρίας εἵνεκεν*». Ἐνταῦθα ὁμοῦς οὐδεμία γίνεται διάκρισις τῶν δύο τούτων λόγων τῆς ἀποδημίας τοῦ Σόλωνος, ὡς ἀνωτέρω, ἦτοι τοῦ μὲν ἐξ αὐτῶν ὡς πραγματικῆς αἰτίας, τοῦ δὲ ὡς προσχήματος. Ἀντιθέτως μάλιστα, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς κατὰ παράταξιν συνδέσεως τῶν δύο τούτων προσδιορισμῶν τοῦ τελικοῦ αἰτίου («*αὐτῶν δὲ ὧν τούτων καὶ τῆς θεωρίας ἐκδημήσας ὁ Σόλων εἵνεκεν*»), ὁ νομοθέτης ἐξεδήμησε κατὰ τὸ χωρίον τοῦτο «*καὶ διὰ τὴν μὴ μεταβολὴν τῶν νόμων καὶ διὰ μορφωτικὸν σκοπὸν*». Οὕτω δὲ τὸ χωρίον τοῦτο ἔρχεται ἐκ πρώτης ὄψεως εἰς σαφῆ ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἀνωτέρω εἰρημένον (1,29,1) ἕνεκα τῆς διαφόρου δομῆς ἢ διατυπώσεως αὐτοῦ.

Ἡ διάφορος αὕτη ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ μνημόνευσις τῆς «*θεωρίας*», ἦτοι τοῦτο μὲν ὡς «*προσχήματος*» τοῦτο δὲ (ὁμοῦ μετὰ τῆς «*μὴ μεταβολῆς τῶν νόμων*») ὡς «*ἀληθοῦς αἰτίας*» τῆς ἀποδημίας τοῦ Σόλωνος, τοῦθ' ὅπερ καὶ δημιουργεῖ ὅπωςδῆποτε σύγχυσιν καὶ ἄγει εὐλόγως εἰς ἀμφιβολίαν ἢ ἀβεβαιότητα περὶ τοῦ πραγματικοῦ λόγου (ἢ λόγων) τῆς ἀναχωρή-

(ἐὰν βεβαίως ἔπρεπε ἢ ὑπερχεοῦτο οὗτος νὰ δικαιολογήσῃ οὕτως ἢ ἄλλως ἐνὸπιον τῶν Ἀθηναίων τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ ἐξ Ἀθηνῶν, ἀποκρύπτων αὐτοῖς ἀντιθέτως τὴν πραγματικὴν ἐν προκειμένῳ αἰτίαν τῆς ἀποδημίας αὐτοῦ), περὶ τούτων οὐδεμίαν πληροφορίαν παρέχει ἡμῖν ἐνταῦθα (ἢ ἄλλαχοῦ) ὁ ἱστορικός. Βλ. περὶ τούτων κατωτ., σ. 325, ὑποσημ. 2, 327 κέξ. καὶ 330 κέξ.

1. Περὶ τῆς ἱστορικῆς ἐνταῦθα ἀνακριβείας, ἣ ὅποια προκύπτει ἐκ τῆς ἀμέσου χρονολογικῆς συνδέσεως τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος μετὰ τῆς εὐθὺς μετ' αὐτὴν ἀποδημίας καὶ μεταβάσεως αὐτοῦ εἰς Αἴγυπτον καὶ εἰς Σάρδεις καὶ τὴν ὅποιαν εἶχον ἤδη παρατηρήσει οἱ ἀρχαῖοι (βλ. Πλουτ. Σόλ. 27), πρβλ. π.χ. Heinrich Stein, Herodotus, Bd. I, Berlin 1901⁶, σ. 34, παρατῆρ. 7: «Die Verbindung der Gesetzgebung des Solon, seiner zehnjährigen Reise, des Besuchs bei Amasis und des Gespräches mit Krösos erzeugt einen chronologischen Widerspruch, dessen Lösung schon die Alten vergebens versucht haben (Plut. Sol. 27). Solon gab seine Gesetze als Archon des Jahres 594, reiste also 593-583. Aber Amasis kam 570, Krösos erst 560 zur Regierung. Da nun andere Quellen (Diog. L. I 50.62 Suid. s.v.) eine spätere Reise berichten, unternommen nachdem Peisistratos Tyrann geworden (560), und aus H.s Erzählung hervorgeht, daß Solon vor des Astyages Sturz (559) in Sardis war (c. 34 46), so würden sich alle Schwierigkeiten durch die Annahme heben, daß H. die Gesetzgebung und die darauf folgende zehnjährige Abwesenheit irrigerweise verknüpft habe mit dieser späteren Reise...». Πρβλ. ὡσαύτως Hornaeffer-Haussig, Herodot Historien (Deutsche Gesamtausgabe), Stuttgart 1959², παρατῆρ. εἰς κεφ. 29 καὶ 30, καὶ Δ. Μαρωνίτου, Ἡρόδοτος (Βιβλιοθήκη Ἀρχαίων Κλασσικῶν), Ἀθήναι 1964, σ. 165, σχόλ. 70 (ἐν σ. 356).

σεως τοῦ νομοθέτου ἐξ Ἀθηνῶν, ὠδήγησεν, ὥς ἦτο ἐπόμενον, ἐν τῇ συγχρόνῳ ἐρευνῇ εἰς ἀντιθέτους πρὸς ἀλλήλας ἀπόψεις καὶ παρατηρήσεις. Διὰ τοῦτο, πρὶν ἢ χωρήσωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς «ἀσυμφωνίας» ταύτης μεταξὺ τῶν ὡς ἄνω δύο χωρίων, κρίνεται σκόπιμον, ὅπως ἴδωμεν προηγουμένως διὰ βραχέων, ὥς ἀντελήφθησαν ἀκριβῶς σύγχρονοι τινες ἐρευνῆται μεταξὺ ἄλλων τὴν «θεωρίην», ἣτις καὶ παρέχει κυρίως ἐνταῦθα δυσχερείας :

Ὁ Deichgräber, ἀποδίδων τὴν ἐν τῷ πρώτῳ χωρίῳ (1,29,1) ἀπαντῶσαν λ. «*πρόφασιν*» (ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐτέρου χωρίου : 1,30,1;) διὰ τῆς σημασίας «*Ursache, Grund schlechthin*» (= αἰτία, αὐτόχημα λόγος), δέχεται τὴν «θεωρίην» ὡς πραγματικὴν αἰτίαν (!) τῆς ἀποδημίας τοῦ Σόλωνος¹, ὅπερ εἶχε δεχθῇ πρὸ αὐτοῦ καὶ ὁ Stein². Ἀντιθέτως ὁ Weidauer (ἀντιπαρερχόμενος τὸ ἕτερον χωρίον : 1,30,1) δέχεται τὴν «θεωρίην» ὡς ψευδῆ λόγον (τ.ἐ. ὡς πρόσχημα, ἀποδίδων οὕτω καὶ τὴν λ. «*πρόφασιν*») τῆς ἀποδημίας τοῦ Σόλωνος³, ὅπερ δέχεται μὲν καὶ ὁ Schaublin, ἀντιτιθέμενος κατὰ τοῦτο πρὸς τὴν ὡς ἄνω ἄποψιν τῶν Deichgräber καὶ Stein, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει καὶ τοῦ ἐτέρου χωρίου (1,30,1) θεωρεῖ περαιτέρω τὴν «θεωρίην» καὶ ὡς κίνητρον (ἦτοι ὡς ἀληθῆ αἰτίαν, ὡς οἱ Deichgräber καὶ Stein) ἢ ὡς πραγματικὴν αἰτιολογίαν τῆς ἀποδημίας τοῦ νομοθέτου⁴.

1. Πρβλ. K. Deichgräber, Πρόφασις. Eine terminologische Studie (Quellen und Studien zur Geschichte der Naturwissenschaften und der Medizin, Bd. 3, 1933, σσ 209 - 225 ἢ 1 - 17), σ. 8 κέξ.: «Auch Herodot hat es (sc. das Wort πρόφασις mit der Bedeutung 'Ursache, Grund schlechthin'). . . , dort wo er von den Gründen spricht, die Solon zu seiner Reise veranlaßten (I 29) . . . ».

2. Πρβλ. Stein (βλ. ἄνωτ., σ. 316, ὑποσημ. 1), σ. 35, παρατήρ. εἰς στ. 1: «κατὰ θεωρίας πρόφασιν = θεωρίας εἵνεκεν 'mit der Absicht' (c. 30,2), nicht 'angeblich um die Welt zu sehen', also als θεητής τῆς χώρας (III 139) . . . Die θεωρία als einziges Motiv mit Absicht betont (vgl. 30 12), gegen eine andere Deutung (Plut. Sol. 25 πρόσχημα τῆς πλάνης τὴν ναυκληρίαν ποιησάμενος, Aristot. Ath. Pol. 11 βουλόμενος μήτε ταῦτα κινεῖν μητ' ἀπεχθάνεσθαι παρὼν ἀποδημίαν ἐποιήσατο κατ' ἐμπορίαν ἅμα καὶ θεωρίαν εἰς Αἴγυπτον, εἰπόντων ὡς οὐχ ἦξει δέκα ἔτων' οὐ γὰρ οἶσθαι δίκαιον εἶναι τοὺς νόμους ἐξηγεῖσθαι παρὼν ἀλλ' ἕκαστον τὰ γεγραμμένα ποιῆσαι). Solon selber hatte sich darüber nicht geäußert (vgl. Plut. Sol. 2)». — Τὰ αὐτόθι μνημονευόμενα κεφάλαια (Ἡροδ.) 30,2 καὶ 30,12 εἶναι εἰς τὴν ἑκδοσιν τοῦ C. Hude (Oxford. 1927³, ἀνατύπ. 1963) Ἡροδ. 1,30,1 (βλ. ἄνωτ., σ. 315). Ὡσαύτως περὶ τῶν αὐτόθι χρησιμοποιοιμένων χωρίων Πλουτ. Σόλ. 2 25 καὶ Ἀριστοτ. Ἀθην. Πολ. 11 βλ. κατωτ., σ. 323 - 324 καὶ 331.

3. Πρβλ. K. Weidauer, Thukydides und die Hippokratishen Schriften (Heidelberger Forschungen), Heidelberg 1954, σ. 20: «Hdt. I 29 . . . verstehe ich anders: 'Σόλων ἀνὴρ Ἀθηναῖος, ὅς . . . ἀπεδήμησε ἕτα δέκα, κατὰ θεωρίας πρόφασιν ἐκπλώσας, ἵνα δὴ μὴ τίνα τῶν νόμων ἀναγκασθῇ λύσαι τῶν ἔθετο'. 'πρόφασις' ist hier der von Solon für seine Reise angeführte Grund, ja geradezu 'angeblicher Grund, Vorwand'; das zeigt das folgende 'ἵνα δὴ . . . ' — 'offensichtlich, damit er nicht gezwungen werde . . . ».

Πρβλ. καὶ Josef Feix, Herodot Historien (Tusculum - Bücherei), München 1963, σ. 27.

4. Πρβλ. v. Christoph Schaublin, Wieder einmal πρόφασις, Mus. Helv.

Οὕτω δὲ οἱ ἐν λόγῳ ἐρευνηταί, ἀποδίδοντες ἄλλος δι' ἄλλης σημασίας τὴν ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ (1,29,1) παραδιδομένην λέξιν «*πρόφασιν*» (λαμβανομένου ἅμα ἢ μὴ ὑπ' ὅσιν καὶ τοῦ ἐτέρου χωρίου : 1,30,1), ἐρμηνεύουσι βεβαίως ἀναλόγως καὶ τὴν «*θεωρίην*». Μάλιστα δὲ ὁ Schaublin, ὁ καὶ τελευταῖος περὶ τούτου διαλαβὼν καὶ ἔχων εἰς τὴν πλεον σύγχρονον μελέτην αὐτοῦ λάβει ὑπ' ὅσιν οὕτως ἢ ἄλλως καὶ τὰς γνώμας τῶν προκατόχων αὐτοῦ, ταλαντεύεται ἐνταῦθα μεταξὺ δύο ἢ τριῶν σημασιῶν τῆς λ. «*πρόφασιν*», δεχόμενος ἀντιστοίχως πρὸς ταύτας διάφορον ἐκάστοτε ῥόλον τῆς «*θεωρίας*».

Βεβαίως, ἐπειδὴ, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω (σ. 325 κέξ.), ὁ Σόλων ἀπὸ νεαρᾶς ἤδη ἡλικίας διαρκῶς ἐταξίδευε, καὶ μάλιστα πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ μορφωτικὸς ἀκριβῶς σκοποῦς, εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι θὰ ἐχρησιμοποίει οὗτος κατὰ ταῦτα καὶ τὸν χρόνον τῆς ἐνταῦθα ἐξεταζομένης ἀποδημίας αὐτοῦ ὡσαύτως διὰ τοὺς αὐτοὺς ἀκριβῶς σκοποῦς, ὅτι, ἄλλως εἰπεῖν, ἢ «*θεωρίῃ*» θὰ ἦτο (ἴσως μεταξὺ ἄλλων) ἡ ἀπασχόλησις τοῦ Σόλωνος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐν λόγῳ ἀποδημίας αὐτοῦ, τοῦθ' ὅπερ προφανῶς ἔλαβον ὑπ' ὅσιν καὶ οἱ πλείστοι τῶν ὡς ἄνω ἐρευνητῶν. Ταῦτα ὅμως κατ' οὐδένα τρόπον σημαίνουν, ὅτι ἡ «*θεωρίῃ*» ἦτο ὅπωςδήποτε καὶ ὁ πρωταρχικὸς λόγος τῆς ἀποδημίας τοῦ Σόλωνος ἢ ἔτι μᾶλλον ἡ ἀναγκάσασα αὐτὸν κατὰ τὴν προκειμένην περίοδον εἰς ἀποδημίαν πρωταρχικὴ αἰτία, ἣτις θὰ ἡδύνατο κάλλιστα νὰ εἶναι ἄλλη, ὡς π.χ. ἡ κατὰ τὸ ἄνωτέρω (σ. 315 κέξ.) χωρίον τοῦ Ἡροδότου «*μὴ μεταβολὴ τῶν νόμων*», ὁπότε ἡ «*θεωρίῃ*» (ἴσως μεταξὺ ἄλλων) θὰ ἀφεῶρα ἀσφαλῶς ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὴν ἀπασχόλησιν τοῦ Σόλωνος κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀποδημίας αὐτοῦ, τοῦθ' ὅπερ ἀντιθέτως παρῆδον οἱ πλείστοι τῶν ὡς ἄνω ἐρευνητῶν.

Ἐκ πάντων τούτων γίνεται δῆλον, ὅτι διὰ τῶν μέχρι τοῦδε ἐρευνῶν δὲν ἔχουσι διερευνηθῆ πλήρως οἱ ἐν τοῖς ἄνωτέρω χωρίοις τοῦ Ἡροδότου μνημονευόμενοι λόγοι τῆς ἀποδημίας τοῦ Σόλωνος, καὶ εἰδικώτερον δὲν

28, 1971, σ. 136, ὑποσημ. 18: «Wie vielfältig schillernd πρόφασις gebraucht wird, erweist etwa auch Herodot 1,29,1: Da wird berichtet, Solon sei nach seiner Gesetzgebung ausser Landes gegangen *κατὰ θεωρίας πρόφασιν* . . ., *ἵνα δὴ μὴ τινα τῶν νόμων ἀναγκασθῇ λῦσαι, τῶν ἔθετο*. Nun kann man freilich verstehen, die θεωρίη sei lediglich ein Vorwand gewesen, und die vorliegende Formulierung (*ἵνα δὴ* . . .) scheint eine solche Auffassung der Stelle nahezulegen (vgl. Weidauer 20). Indessen: musste nicht gerade ein Reisender wie Herodot die θεωρίη als legitimen Grund billigen, die Heimat vorübergehend zu verlassen? So erscheint sie denn auch in der Rekapitulation (1,30,1) als gleichberechtigtes Motiv: *αὐτῶν δὴ ὧν τούτων* [Änderung der Gesetze] *καὶ τῆς θεωρίας ἐκδημίας ὁ Σόλων εἵνεκεν* . . . Die θεωρίη erlaubt also eine wahrheitsgemässe Begründung — allerdings nicht die einzige, wohl auch nicht die entscheidende —, die überdies geeignet ist, an die Öffentlichkeit gebraucht zu werden (ungenau Deichgräber 8 f., der πρόφασις hier als 'Ursache, Grund schlechthin' erklärt)».

ἔχει εἰσέτι ἀποδειχθῇ, ἐὰν ᾗτο καὶ ἡ «θεωρίη» πράγματι πρωταρχικὴ αἰτία, ὡς ἡ «μὴ μεταβολὴ τῶν νόμων», ἢ ἀπλῶς πρόσχημα τῆς ἀποδημίας τοῦ νομοθέτου, διὸ καὶ τὸ θέμα τοῦτο χρήζει ἰδιαίτερας ἐξετάσεως, περὶ οὗ ἐν συνεχείᾳ ὁ λόγος.

Ἐκ τῆς εἰρημένης λοιπὸν (ἀνωτ., σ. 315 κέξ.) διαφόρου δομῆς ἢ διατυπώσεως τῶν ὡς ἄνω δύο χωρίων τοῦ Ἡροδότου (1,29,1 καὶ 1,30,1), ἦτις οὐκ ὀλίγας δυσχερείας ἐδημιούργησεν εἰς τὴν σύγχρονον ἔρευναν, προκύπτουσι δύο πιθαναὶ ἐκδοχαί :

ἢ α) κατὰ τὸ δεύτερον χωρίον (1, 30, 1) οἱ πραγματικοὶ λόγοι τῆς ἀποδημίας τοῦ Σόλωνος ἦσαν τῷ ὄντι ἐξ ἴσου καὶ ἡ «μὴ μεταβολὴ τῶν νόμων» καὶ ἡ «θεωρίη», ὁπότε ἐνταῦθα, λαμβανομένου ὑπ' ὅσιν τοῦ πρώτου χωρίου (1,29,1), ὁ ἱστορικὸς ἀντιφάσκει ἑαυτῷ·

ἢ β) κατὰ τὸ πρῶτον χωρίον (1,29,1) ἡ μὲν «θεωρίη» ἦτο ἀπλῶς πρόσχημα, ἡ δὲ «μὴ μεταβολὴ τῶν νόμων» ἦτο ἀντιθέτως ἡ πραγματικὴ αἰτία ἀναχώρησεως τοῦ νομοθέτου ἐξ Ἀθηνῶν, καὶ τοῦτ' αὐτὸ ἀκριβῶς ἐννοεῖ ὁ ἱστορικὸς καὶ ἐν τῇ ἐν τῷ δευτέρῳ χωρίῳ (1,30,1) ἐπαναλήψει τῶν δύο τούτων κατὰ παράταξιν συνδεδεμένων λόγων τῆς ἀποδημίας τοῦ Σόλωνος, ἀντιπαρελθὼν οὗτος ἐνταῦθα ὡς περιττὴν τὴν διὰ δευτέραν φορὰν ἰδιαίτεραν διάκρισιν ἐκατέρου τούτων, ἥτοι τοῦ μὲν ὡς ἀληθοῦς αἰτίας, τοῦ δὲ ὡς προσχήματος.

Ἐπειδὴ νῦν ὁ ἱστορικὸς, ὡς ἦδη ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω (σ. 315, ὑποσημ. 3), δὲν ὑπεισέρχεται ἐνταῦθα (ἢ ἄλλαχού) εἰς λεπτομερείας κυρίως περὶ τῶν οὕτως ἢ ἄλλως ἀναφερομένων ὑπ' αὐτοῦ λόγων τῆς δεκαετοῦς ἀποδημίας τοῦ νομοθέτου, καθίσταται διὰ τοῦτο ὅλως ἀναγκαίᾳ ἐν προκειμένῳ σύντομός τις ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τῆς ἐπὶ Σόλωνος κρατούσης ἐν Ἀθῆναις καταστάσεως, ὡς αὕτη προκύπτει καὶ ἄλλοθεν καὶ ἐκ τῶν σφζομένων ποιημάτων αὐτοῦ τούτου τοῦ Σόλωνος, ἅμα δὲ καὶ ἡ ἐξέτασις τῶν οἰκείων μαρτυριῶν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πλουτάρχου πρὸς πλήρη διαφώτισιν πάντων τῶν ἐν τοῖς ὡς ἄνω δυσὶ χωρίοις τοῦ Ἡροδότου διαλαμβανομένων, ὁπόθεν θὰ ἐξακριβωθῇ μεταξύ ἄλλων, τίς τῶν δύο τούτων ἐκδοχῶν εἶναι ἢ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὀρθότερα τῆς ἄλλης :

Ἐν τε τοῖς ποιήμασι τοῦ Σόλωνος καὶ τῇ Ἀθηναίων Πολιτείᾳ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναγιγνώσκομεν, ὅτι περὶ τὸ τέλος τοῦ 7ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 8ου π.Χ. αἰ. χαώδης ἐπεκράτει κατάστασις ἐν Ἀθῆναις ἐκ τῶν συχνῶν ταραχῶν καὶ στάσεων (τῶν κοινωνικῶν τάξεων πρὸς ἀλλήλας), ἃς ἐδημιούργουν μοιραίως μεταξύ ἄλλων ἡ ὑπὸ τῶν ὀλίγων ἄσκησις τῆς ἐξουσίας, ὁ ἄδικος πλουτισμὸς τῶν πλουσίων εἰς βάρος τῶν πενήτων, τὸ «*δανεῖζειν ἐπὶ τοῖς σώμασι*» καὶ γενικώτερον ἡ ἑλλειψὶς εὐνομίας, περὶ ἧς μάλιστα ὁ Σόλων συνέθεσε καὶ ἰδιαίτεραν ἐλεγείαν, καὶ ὅτι εἰς τὴν κρίσιμον ταύτην περίοδον ἐξέλεξαν οἱ Ἀθηναῖοι τὸν Σόλωνα «*κοινῇ διαλλακτῆρ*» καὶ

ἄρχοντα» καὶ ἀνέθεσαν αὐτῷ, ὅπως θεσπίσῃ τοὺς ἐνδεδειγμένους ἐν προκειμένῳ νόμους πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως καὶ ἡσυχίας ἐν τῇ πόλει¹, ἰδόντες εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ τὸν διὰ γνωστούς λόγους² πλέον κατὰλληλον πρὸς τοῦτο Ἀθηναῖον πολίτην. Τὴν ἀνάγκην δὲ νέας καὶ δικαίας νομοθεσίας εἶχε διίδει μεταξύ ἄλλων καὶ ὁ Σόλων, ὡς ὁ ἴδιος ἀφίνει νὰ νοηθῇ εἰς τοὺς ἀμέσως ἐπομένους στίχους τῆς ἀνωτέρω εἰρημένης ἐλεγείας αὐτοῦ³.

1. Πρβλ. Σόλ. (ΕΥΝΟΜΙΑ), ἀπόσπ. 3 (D.), στ. 5 - 29: «αὐτοί (sc. οἱ Ἀθηναῖοι) δὲ φβρίζον μεγάλην πόλιν ἀφραδίῃσιν || ἄστοι βούλονται χρήμασι πειθόμενοι, || δῆμον θ' ἡγεμόνων ἀδίκως νόος, οἷσιν ἐτοίμων || ὕβριος ἐκ μεγάλης ἄλγεα πολλὰ παθεῖν» || οὐ γὰρ ἐπίστανται κατέχειν κόρον οὐδὲ παρούσας || εὐφροσύνας κοσμεῖν δαιτὸς ἐν ἡσυχίῃ. || ... πλουτοῦσιν δ' ἀδίκῳ ἐργασίᾳ πειθόμενοι || ... οὐθ' ἱερῶν κτεάνων οὔτε τι δημοσίων || φειδόμενοι κλέπτουσιν ἐφ' ἁρπαγῇ ἄλλοθεν ἄλλος || οὐδὲ φυλάσσονται σεμνὰ Δίκης θέμεθλα, || ἡ αἰγῶσα σύννοιδε τὰ γιγνόμενα πρὸ τ' ἐόντα, || τῷ δὲ χρόνῳ πάντως ἤλθ' ἀποτεισσομένη. || τοῦτ' ἦδη πάσῃ πόλει ἔρχεται ἔλκος ἄφικτον, || ἐς δὲ κακὴν ταχέως ἤλυνθε δουλοσύνην, || ἡ στάσιν ἔμφυλον πόλεμόν θ' εὖδοντ' ἐπεγείρει, || ὅς πολλῶν ἐρατὴν ὤλεσεν ἡλικίην» || ἐκ γὰρ δυσμενέων ταχέως πολυήρατον ἄστυ || τρύχεται ἐν συνόδοις τοῖς ἀδικούσι φίλαις. || ταῦτα μὲν ἐν δῆμῳ στρέφεται κακὰ τῶν δὲ πενιχρῶν || ἰκνοῦνται πολλοὶ γαῖαν ἐς ἀλλοδαπὴν || πρᾶθέντες δεσμοῖσι τ' ἀικελλίοισι δεθέντες. || ... οὕτω δημόσιον κακὸν ἔρχεται οἰκαδ' ἐκάστω· || αἰλιόει δ' ἔτ' ἔχῃ οὐκ ἐθέλουσι θύραι, || ὑψηλὸν δ' ὑπὲρ ἔρκος ὑπέρθορεν, ἧδρε δὲ πάντως, || εἰ καὶ τις φεύγων ἐν μυγῷ ἢ θαλάμῳ. || ...». — Σημειωτέον δὲ ἐνταῦθα, ὅτι ἐξ αὐτοῦ τοῦτου τοῦ κειμένου προκύπτει, ὅτι ἡ ἐλεγεία αὕτη τοῦ Σόλωνος ἐγρᾶφη πρὸ τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ ὡς ἄρχοντος ἐπομένως καὶ πρὸ τῆς νομοθεσίας αὐτοῦ. Βλ. περὶ τοῦτου καὶ τὴν συνέχειαν τῆς ἐλεγείας αὐτῆς κατωτ., ὑποσημ. 3, καὶ πρὸς τοῦτοις W. Jaeger, Solons Eunomie (Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Berlin 1926), σ. 69 κέξ., v. Wilamowitz (ἀνωτ., σ. 315, ὑποσημ. 1), II, σ. 305 κέξ., Hans Erich Stier, NOMOS ΒΑΣΙΛΕΥΣ, ἐν: Philologus 83, 1928, σ. 235 κέξ. καὶ F. Solmsen, Hesiod and Aeschylus, New York 1949, σ. 120, ὑποσημ. 68. — Πρβλ. ὡσαύτως Ἀριστοτ. Ἀθην. Πολ. 4,5 κέξ.: «ἐπὶ δὲ τοῖς σώμασιν ἦσαν οἱ δανεισμοί, καθάπερ εἴρηται, καὶ ἡ χώρα δι' ὀλίγων ἦν. (5) Τοιαύτης δὲ τῆς τάξεως οὕσης ἐν τῇ πολιτείᾳ, καὶ τῶν πολλῶν δουλευόντων τοῖς ὀλίγοις, ἀντέστη τοῖς γνωρίζουσιν ὁ δῆμος. ἰσχυρὰς δὲ τῆς στάσεως οὕσης, καὶ πολλὴν χρόνον ἀντικαθημένον ἀλλήλοισι εἶλοντο κοινῇ διαλλακτῇ καὶ ἄρχοντα Σόλωνα καὶ τὴν πολιτείαν ἐπέτρεψαν αὐτῷ. ...)» καὶ πρὸς τοῦτοις αὐτόθι, κεφ. 2. Πρβλ. καὶ Πλουτ. Σόλ. 13.

2. Δηλαδή οὐ μόνον μεταξύ ἄλλων διὰ τὰς προηγηθείσας τῆς νομοθεσίας δύο μεγάλας ὑπηρεσίας αὐτοῦ πρὸς τὴν πατρίδα, ἥτοι τὴν μεγίστην συμβολὴν αὐτοῦ εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Σαλαμῖνος παρὰ τῶν Μεγαρέων (πρβλ. Σόλ. ἀπόσπ. 2 D., Πλουτ. Σόλ. 8 - 10, Πausan. 1,40,5 καὶ Διογ. Λαερτ. 1,46) καὶ τὴν διὰ τῆς πειθοῦς αὐτοῦ συναίνεσιν τῶν Ἀλκμεωνιδῶν, ὅπως κριθῶσιν ὑπὸ δικαστηρίου καὶ φύγῃσι μετὰ τὴν καταδίκην αὐτῶν εἰς ἐξορίαν ὡς «ἐναγείς» διὰ τὸ Κυλῶνιον ἄγος (πρβλ. Πλουτ. Σόλ. 12), ἀλλὰ πρὸς τοῦτοις καὶ διὰ τὴν πολυγωνσίαν, τὴν σοφίαν, καὶ τὴν σύνεσιν αὐτοῦ ἐκ τῶν πολλῶν ταξιδίων αὐτοῦ (πρβλ. Πλουτ. Σόλ. 2) καὶ δὴ καὶ τὴν οὐδετέραν στάσιν ἢ ἀποχὴν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀντιμαχομένων κοινωνικῶν τάξεων (πρβλ. Πλουτ. Σόλ. 14). Πρβλ. ὡσαύτως καὶ Aly, RE A III,1, 1927 (s.v. Solon), σ. 950,47 κέξ. καὶ Bengtson (ἀνωτ., σ. 314, ὑποσημ. 2), σ. 117 καὶ 119.

3. Σόλ. (ΕΥΝΟΜΙΑ), ἀπόσπ. 3 (D.), στ. 30 κέξ.: «ταῦτα διδάξαι θυμὸς Ἀθη-

Διὰ τοῦτο ἀπεδέχθη ἀσμένως τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ ἐντολήν, ὅπως γίνη νομοθέτης ἐπ' ἀγαθῇ τῆς πατρίδος αὐτοῦ, καὶ ὑπεσχέθη νὰ θέσῃ δικαίους νόμους διὰ πάντα πολίτην, ἄρχοντα ἢ ἀρχόμενον, πλούσιον ἢ πτωχόν, κακὸν ἢ ἀγαθὸν κλπ., ὅπερ τῷ ὄντι καὶ ἔπραξεν, ὥς ὁ ἴδιος (ἀναφερόμενος εἰς τὸ νομοθετικὸν αὐτοῦ ἔργον ¹) σαφῶς ἐπιλέγει, προσθέτων μάλιστα μεταξὺ ἄλλων, ὅτι, μὴ δυνάμενος ἄλλως νὰ «κατάσῃ τὸν δῆμον», ἐστάθη ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀντιμαχομένων κοινωνικῶν τάξεων ὥς «ἐν κυσὶν πολλῇ-σιν... λύκος» ἢ «ἀμφιβαλὼν κρατερὸν σάκος ἀμφοτέροισι» ². Μάλιστα δὲ κατὰ τὸν Πλούταρχον (Σόλ. 15,2) ὁ Σόλων, «ἐρωτηθεὶς εἰ τοὺς ἀρίστους Ἀθη-ραίοις νόμους ἔγραψεν», ἀπήντησεν : «ὣν ἂν προσεδέξαντο τοὺς ἀρίστους».

Ἀλλά, ἐπειδὴ προφανῶς ἐγνώριζεν οὗτος ἐκ τῶν προτέρων, ὅτι τοιαύ-τη δικαία ἢ, ὀρθότερον, συμβιβαστικὴ νομοθεσία ἦτο ὅπωςδὴποτε ἀδύ-νατον νὰ ἱκανοποιήσῃ ἀπολύτως ἢ πλήρως ἀμφοτέρας τὰς ἀντιμαχομένας κοινωνικὰς τάξεις, ὅπερ εὐλογον κατὰ τὰ ἀνωτέρω καὶ καθ' ἃ ἐιδικότερον ἀναφέρει αὐτὸς οὗτος ὁ Σόλων ³ καθὼς καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ⁴, πρὶν ἢ χωρὶ-

ραίους με κελεύει, || ὥς κακὰ πλεῖστα πόλει Ἀνσνομίη παρέχει, || Εὐνομίη δ' εὖκοσμα καὶ ἄρτια πάντ' ἀποφαίνει || καὶ θαμὰ τοῖς ἀδίκοις ἀμφιτίθησι πέδας || τραχέα λειαινέ, πάντε κόρον, ὕβριν ἀμαυροῖ, || ἀνδάνει δ' ἄτης ἄνθεα φνόμενα, || εὐθύνει δὲ δίκας σκολιὰς ὑπερή-φανὰ τ' ἔργα || πραΐνει, παύει δ' ἔργα διχοστασίης, || παύει δ' ἀργαλῆς ἔριδος χόλον, ἔστι δ' ὑπ' αὐτῆς || πάντα κατ' ἀνθρώπων ἀρτια καὶ πινυτά. ||».

1. Πρβλ. Σόλ. ἀπόσπ. 5 καὶ 23 - 25 (D.), καὶ ἐιδικότερον ἀπόσπ. 24 (D.), στ. 1 κέξ.: «ἐγὼ δὲ τῶν μὲν οὐνεκα ξυνήγαγον || δῆμον, τί τούτων πρὶν τυχεῖν ἐπανασάμην; || συμμαρ-τυροῖται ταῦτ' ἂν ἐν δίκῃ χρόνον || μήτηρ μεγίστη δαιμόνων Ὀλυμπίων || ἀρίστα, Γῇ μέλαινα, τῆς ἐγὼ ποτε || ὅρους ἀνείλον πολλὰχῇ πεπηγότας || πρόσθεν δὲ δονλευνόουσα, νῦν ἐλευ-θέρα. || πολλοὺς δ' Ἀθήνας πατρίδ' ἐς θεόκτιτον || ἀνήγαγον πραθέντας, ἄλλον ἐκδίκως, || ἄλλον δικαίως, τοὺς δ' ἀναγκαίης ὑπὸ || χρεοῖς φρυγόντας γλῶσσαν οὐκέν' Ἀττικὴν || ἰέντας, ὥς ἂν πολλὰχῇ πλανωμένους, || τοὺς δ' ἐνθάδ' αὐτοῦ δουλίην ἀεικέα || ἔχοντας ἦθη δεσπο-τῶν τρομευμένους || ἐλευθέρους ἔθηκε...». Βλ. καὶ ἐπομένῃν ὑποσημειώσω. Πρβλ. καὶ Ἀριστοτ. Ἀθην. Πολ. 5 - 7.

2. Σόλ. ἀπόσπ. 24 (D.), στ. 15: «... ταῦτα μὲν κράτει || ὁμοῦ βίην τε καὶ δίκην συναρμόσας || ἔρεξα καὶ διήλθον ὥς ὑπεσχόμην. || θεσμούς δ' ὁμοίως τῷ κακῷ τε καὶ ἀγαθῷ || εὐθείαν εἰς ἕκαστον ἀρμόσας δίκην || ἔγραφα. κέντρον δ' ἄλλος ὥς ἐγὼ λαβὼν || κακοφραδῆς τε καὶ φιλοκτιμῶν ἀνὴρ, || οὐκ ἂν κατέσχε δῆμον· εἰ γὰρ ἤθελον, || ἃ τοῖς ἐναντίοιςιν ἠρδανεν τότε, || αὐθὶς δ' ἃ τοῖσιν οὐτεροῖ φρασαίαιτο, || πολλῶν ἂν ἀνδρῶν ἥδ' ἐξηρώθη πόλις, || τῶν οὐνεκ' ἀλκῇν πάντοθεν ποιούμενος || ὥς ἐν κυσὶν πολλῇσιν ἐστράφην λύκος. ||» (πλείονα περὶ τοῦ ποιήματος τούτου βλ. εἰς St i e r, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 230 κέξ.) καὶ ἀπόσπ. 5 (D.), στ. 1 κέξ. «δήμῳ μὲν γὰρ ἔδωκα τὸσον γέρας, ὅσσον ἀπαρκεῖ, || τιμῆς οὐτ' ἀφελὼν οὐτ' ἐπορεξάμε-ρος, || οἱ δ' εἶχον δύναμιν καὶ χρήμασιν ἦσαν ἀνητοί, || καὶ τοῖς ἐφρασάμην μηδὲν ἀεικὲς ἔχειν || ἔστην δ' ἀμφιβαλὼν κρατερὸν σάκος ἀμφοτέροισι, || νικᾶν δ' οὐκ εἶας οὐδετέρους ἀδίκως. ||...». Πρβλ. πρὸς τούτοις τοῦ αὐτοῦ ἀπόσπ. 25 (D.). Βλ. καὶ Πλουτ. Σόλ. 15.

3. Πρβλ. Σόλ. ἀπόσπ. 23 (D.), στ. 13 - 21 (βλ. κατωτ., σ. 323, ὑποσημ. 2) καὶ ἀπόσπ. 5,11 (D.): «ἐγγυασιν ἐν μεγάλῳ πᾶσιν ἀδεῖν χαλεπὸν ||».

4. Πρβλ. Ἀριστ. Ἀθην. Πολ. 11,2: «ὁ μὲν γὰρ δῆμος ὦετο πάντ' ἀνάδαστα ποιή-
ΕΕΦΣΠΑ, τόμος ΚΒ' (1971 - 1972)

ση εἰς τὴν θέσπισιν τῶν ἐπὶ μέρους νόμων ἢ κατὰ τὴν δημοσίευσιν αὐτῶν, ἀπήτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τῶν Ἀθηναίων ἐνόρκους διαβεβαιώσεις, ὅτι θὰ δεχθῶσι πάντες οὗτοι καὶ δὴ καὶ ἐφαρμόσωσι τοὺς νόμους αὐτοῦ, καὶ μάλιστα ἀμεταβλήτους (μὴ δυνάμενοι δηλαδὴ νὰ μεταβάλωσι τίνα τούτων), ὥς ἀναφέρουσι ῥητῶς οἱ Ἡρόδοτος, Ἀριστοτέλης καὶ Πλούταρχος :

Ἡροδ. 1,29,2

«αὐτοὶ γὰρ οὐκ οἶοί τε ἦσαν αὐτὸ ποιῆσαι (sc. λῦσαι τίνα τῶν νόμων) Ἀθηναῖοι· ὀρκίοισι γὰρ μεγάλοισι κατείχοντο δέκα ἔτεα χρῆσθαι νόμοισι τοὺς ἂν σφί Σόλων θῇται»

Ἀριστοτ. Ἀθην. Πολ. 7,1

«ἀναγράφαντες δὲ τοὺς νόμους εἰς τοὺς κύρβεις ἔστησαν ἐν τῇ στοᾷ τῇ βασιλείῳ καὶ ὥμοσαν χρῆσθαι (ἐνν. αὐτοῖς) πάντες»

Πλουτ. Σόλ. 25,2

«κοινὸν μὲν οὖν ὥμνουν ὄρκον ἢ βουλὴ τοὺς Σόλωνος νόμους ἐμπεδώσειν, ἴδιον δ' ἕκαστος τῶν θεσμοθετῶν ἐν ἀγορᾷ πρὸς τῷ λίθῳ, καταπατίζων, εἴ τι παραβαίῃ τῶν θεσμῶν, ἀνδριάντα χρυσοῦν ἰσομέτρητον ἀναθήσειν ἐν Δελφοῖς».

Ὅτι δὲ αἱ ἐνόρκου αὐταὶ διαβεβαιώσεις ἐδόθησαν πράγματι ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, πρέπει νὰ θεωρηθῇ πλέον ἢ βέβαιον, διότι αὐταὶ πρὸς ταῖς ὡς ἄνω παραδεδομέναις ἡμῖν μαρτυρίαις τῶν τριῶν τούτων ἀρχαίων συγγραφέων ἦσαν καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων ἐπιβεβλημέναι, διότι δηλαδὴ θὰ ἦτο ὅλως περιττὴ οἰαδῆποτε νομοθεσία, εἰ δὲν θὰ ὑπῆρχον ἐκ τῶν προτέρων αἱ σχετικαὶ ἐγγυήσεις περὶ τῆς βεβαίας ἐφαρμογῆς αὐτῆς ἢ τοῦλάχιστον ἐὰν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ καταστῇ οὕτως ἢ ἄλλως προβληματικὴ ἢ ἐφαρμογὴ αὐτῆς, ὅπερ λίαν πιθανὸν ἐν ὧν ἀκριβῶς τῆς, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω (σ. 319 κέξ.), κρατούσης ἐν Ἀθῆναις χαώδους κοινωνικῆς καταστάσεως¹. Οὕτω μετὰ τοὺς δοθέντας ὄρκους «ἔθετο» τοῖς Ἀθηναίοις ὁ Σόλων τοὺς γνωστούς ἐπὶ μέρους νόμους², ἔχων πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ κοινὰ ἀγαθὰ καὶ τὸ

σειν αὐτόν, οἱ δὲ γνώριμοι πάλιν εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν ἀποδώσειν ἢ μ[ικρ]ο[ν] παραλλάξ[ειν]. (ὁ δὲ) Σόλων ἀμφοτέροις ἠγαντιώθη, καὶ ἐξὸν αὐτῷ μεθ' ὁποτέρων ἐβούλετο συνστάτα τυραννεῖν εἴλετο πρὸς ἀμφοτέροις ἀπεχθῆσθαι, σώσας τὴν πατριᾶν καὶ τὰ βέλτεστα νομοθετήσας». Πρβλ. καὶ Πλουτ. Σόλ 14 καὶ 15.

1. Δεόν νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι ὁ Ἡρόδοτος δὲν συμφωνεῖ πρὸς τοὺς δύο ἄλλους συγγραφεῖς ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῶν ὄρκων. Ἀλλὰ περὶ τῆς διαφορᾶς ταύτης καὶ τινῶν ἄλλων μεταξὺ τῶν συγγραφέων τούτων βλ. κατωτ., σ. 330 κέξ. καὶ 333 κέξ.

2. Βλ. τὰ σωζόμενα (152) ἀποσπάσματα τῶν νόμων τοῦ Σόλωνος εἰς Agostino Masaracchia, Solone, Firenze 1958, σ. 79 κέξ. (πρβλ. καὶ σύντομον κριτικὴν τῆς μονογραφίας ταύτης ὑπὸ E. Meyer, ἐν: Mus. Helv. 17, 1960, σ. 240 κέξ.) καὶ Eber-

συμφέρον τῆς πατρίδος γενικώτερον καὶ παρορῶν ἀντιθέτως οἰασθήποτε ὠφελείας ἢ φιλοδοξίας εἴτε αὐτοῦ προσωπικῶς εἴτε καὶ τῶν φίλα πρὸς αὐτὸν διακειμένων ¹.

Εὐθὺς ἀμέσως ὁμως μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν νόμων ἐξεδηλώθησαν ἔντονοι ἀντιδράσεις κατ' αὐτῶν καὶ διευπώθησαν σφοδραὶ ἐπικρίσεις κατὰ τοῦ νομοθέτου ὑπὸ τῶν δισταμένων κοινωνικῶν τάξεων ἢ καὶ ειδικώτερον ὑπὸ τῶν ἐπὶ μέρους πολιτῶν ², οἵτινες μάλιστα ἠνώχλουν καὶ ἐπέιζον αὐτὸν καθ' ἐκάστην, ὅπως προβῇ εἰς ἀναθεώρησιν ἢ καὶ κατάργησιν νόμων τινῶν, τοῦθ' ὅπερ μόνον αὐτὸς ἠδύνατο νὰ πράξῃ, δεδομένου, ὅτι, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω (σ. 315 κέξ.), οἱ Ἀθηναῖοι ἐστεροῦντο τοιοῦτου δικαιώματος, ἅτε δεσμευόμενοι ὑπὸ τῶν δοθέντων ὅρκων. Ἡ μετὰ τοὺς νόμους καὶ δὴ καὶ ἐξ αὐτῶν προκύψασα κατὰστασις αὕτη κατέστη διὰ τὸν Σόλωνα πλέον ἢ ἀφόρητος, διὸ καὶ ἠναγκάσθη οὗτος εἰς ἀποδημίαν ἐπὶ δέκα ἔτη, ὡς σαφέστερον καὶ δὴ καὶ λεπτομερέστερον τοῦ Ἡροδότου ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης (Ἀθην. Πολ. 11,1-2) :

«Διατάξας δὲ τὴν πολιτείαν ὅνπερ εἴρηται τρόπον, ἐπειδὴ προσιόντες αὐτῷ περὶ τῶν νόμων ἐνώχλουν, τὰ μὲν ἐπιτιμώντες τὰ δὲ ἀνακρίνοντες, βουλόμενος μῆτε ταῦτα κινεῖν μῆτ' ἀπεχθάνεσθαι παρών, ἀποδημίαν ἐποιήσατο κατ' ἐμπορίαν ἅμα καὶ θεωρίαν εἰς Αἴγυπτον, εἰπὼν ὡς οὐχ ἤξει δέκα ἐτῶν οὐ

hard Ruschenbusch, Σόλωνος Νόμοι, Die Fragmente des Solonischen Gesetzeswerkes mit einer Text- und Überlieferungsgeschichte (ἐν: Historia, Einzelschriften, Heft 9), Wiesbaden 1966, σ. 70 κέξ.

1. Πρβλ. Ἀριστοτ. Ἀθην. Πολ. 6. Βλ. καὶ ἀνωτ., σ. 321, ὑποσημ. 4, τὴν τελευταίαν περίοδον τοῦ χωρίου τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐνθα μάλιστα ἀναφέρεται μεταξὺ ἄλλων, ὅτι δὲν ὑπέκυψεν ὁ Σόλων οὔτε εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν πειρασμὸν νὰ γίνῃ «*τράννος*» τῶν Ἀθηνῶν, ὡς εὐκόλως θὰ ἠδύνατο, εἰ ἤθελε συνεργασθῇ τοῖς μὲν ἢ τοῖς δέ. Τοῦτ' αὐτὸ προκύπτει ὡσαύτως καὶ ἐκ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ: Σόλ. ἀπόσπ. 23 (D.), στ. 1-12 «*Ὅδ' ἔφω Σόλων βαθύφρων οὐδὲ βουλήεις ἀνὴρ* || *ἐσθλὰ γὰρ θεοῦ διδόντος αὐτὸς οὐκ ἐδέξατο*. || *περιβαλὼν δ' ἄγρον ἀγασθείς οὐκ ἐπέσπασεν μέγα* || *δίκτυον, θυμοῦ θ' ἄμαρτῇ καὶ φρενῶν ἀποσφαλῆς* || *ἤθελον γὰρ κεν κρατήσας, πλοῦτον ἄφθονον λαβῶν* || *καὶ τυραννεύσας Ἀθηνῶν μόνον ἡμέραν μίαν*, || *ἄσχος ὕστερον δεδάσθαι καὶ ἐπιτετρίφθαι γένος*». || ... εἰ δὲ γῆς ἐφείσαμην || πατρίδος, τυραννίδος δὲ καὶ βίης ἀμειλίχην || οὐ καθηφάμην μίανας καὶ καταισχυίνας κλέος, || οὐδὲν αἰδεύμαι πλέον γὰρ ὧδε νικῆσειν δοκέω || πάντα ἀνθρώπων... » (βλ. καὶ τὴν συνέχειαν τοῦτου εἰς τὴν ἐπομένην ὑποσημείωσιν).

2. Τοῦτο ἦτο ἐπόμενονον, διότι, ὡς εἶδομεν καὶ ἀνωτέρω (σ. 321, ὑποσημ. 3 καὶ 4), ἐκ τῆς δικαίας νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος ἠπατήθησαν πάντες εἰς τὰς προσδοκίας αὐτῶν. Πρβλ. πρὸς τοῦτοισ καὶ Σόλ. ἀπόσπ. 23 (D.), στ. 13 κέξ.: «*οἷ δ' ἐφ' ἀρπαγαῖσιν ἤλθον*, || *ἐλπίδ' εἶχον ἀφνείαν* || *καδόκουν ἕκαστος αὐτῶν ὄλβον εὐρήσειν πολλὴν* || *καί με κατέλλοντα λείως τραχὺν ἐκφανεῖν νόον*. || *χαῖνα μὲν τότε ἐφράσαντο*, || *ρῆν δέ μοι χολοῦμενοι* || *λοζὸν ὀφθαλμοῖς* || *ὁρώσι πάντες ὥστε δῆμιον*, || *οὐ χρεῶν ἂ μὲν γὰρ εἰπα*, || *σὺν θεοῖσιν ἦρνησα*, || *ἄλλα δ' οὐ μάτην ἔερδον*, || *οὐδέ μοι τυραννίδος* || *ἀνδάνει βία τι [ἀέξ]ειν οὐδὲ πειράς χθονός* || *πατρίδος κακοῖσιν ἐσθλοὺς ἰσομοιρίαν ἔχειν*. ||».

γὰρ οἶσθαι δίκαιον εἶναι τοὺς νόμους ἐξηγεῖσθαι παρῶν, ἀλλ' ἕκαστον τὰ γεγραμμένα ποιεῖν. ἅμα δὲ καὶ συνέβαινεν αὐτῷ τῶν τε γνωρίμων διαφόρους γεγενῆσθαι πολλοὺς διὰ τὰς τῶν χρεῶν ἀποκοπὰς, καὶ τὰς στάσεις ἀμφοτέρως μεταθέσθαι διὰ τὸ παρὰδοξον αὐτοῖς γενέσθαι τὴν κατάστασιν»¹.

Τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς καὶ ἐτι σαφεστέραν περὶ τούτων μαρτυρίαν παρέχει ἡμῖν ὁ Πλούταρχος (Σόλ. 25,4-5) :

«Ἐπεὶ δὲ τῶν νόμων εἰσενεχθέντων ἔνιοι τῷ Σόλωνι καθ' ἑκάστην προσήεσαν ἡμέραν, ἐπαινοῦντες ἢ ψέγοντες ἢ συμβουλευόντες ἐμβάλλειν τοῖς γεγραμμένοις ὅ,τι τύχοιεν ἢ ἀφαιρεῖν, πλείστοι δ' ἦσαν οἱ πυθνανόμενοι καὶ ἀνακρίνοντες καὶ κελεύοντες αὐτὸν ὅπως ἕκαστον ἔχει καὶ πρὸς ἣν κεῖται διάνοιαν ἐπεκιδιάσκειν καὶ σαφηνίζειν, ὁρῶν ὅτι ταῦτα καὶ τὸ πρᾶττειν ἄτοπον καὶ τὸ μὴ πρᾶττειν ἐπιφθονον, ὅλως δὲ ταῖς ἀπορίαις ὑπεκστήναι βουλόμενος καὶ διαφυγεῖν τὸ δυσάρεστον καὶ φιλαίτιον τῶν πολιτῶν (ἔργμασι γὰρ ἐν μεγάλοις πᾶσιν ἀδεῖν χαλεπόν), ὥς αὐτὸς εἶρηκε), πρόσχημα τῆς πλάνης τὴν ναυκληρίαν ποιησάμενος ἐξέπλευσε, δεκαετὴ παρὰ τῶν Ἀθηναίων ἀποδημίαν αἰτησάμενος. ἤλυψε γὰρ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ καὶ τοῖς νόμοις αὐτοὺς ἔσεσθαι συνήθεις».

Κατ' ἀρχὴν ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ Ἀριστοτέλους μνημονεύεται ὡσαύτως ἡ «θεωρία», ὥς καὶ παρ' Ἡροδότῳ (βλ. ἀνωτ., σ. 315 κέξ.), καὶ προσέτι δὲ

1. Ὁ v. Wilamowitz (ἀνωτ. σ. 315, ὑποσημ. 1) παρατηρεῖ ἐνταῦθα, ὅτι «das-selbe Gedicht (sc. Solons) paraphrasiert ähnlich Herodot I 29» (βλ. ἀνωτ., σ. 315). Τοῦτ' αὐτὸ δέχεται καὶ ὁ A 1 y (RE A III, 1, 1927, s.v. Solon, σ. 950,21 κέξ.), ὅστις, συγκρίνων τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὸ ἀνωτέρω (σ. 315) τοῦ Ἡροδότου, ἐπιλέγει: «Aus der Übereinstimmung von Aristoteles und Herodot folgt, da der erstere von der lydischen Reise nichts weiß, daß eine ältere, gemeinsame Quelle dagewesen ist, und das kann nur ein Gedicht S.s gewesen sein, vgl. v. Wilamowitz, I, 15, 22. Dadurch ist diese Reise gesichert». Ἡ ἀποψις αὕτη οὔτε ἀποδεικνύεται οὔτε ἀποκλείεται. Ἐν πάσῃ περιπτώσει δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐνταῦθα ἀναφέρει γενικῶς «εἰς Αἴγυπτον» καὶ οὐχί, ὥς ὁ Ἡρόδοτος, λεπτομερέστερον «ἐς Αἴγυπτον»... παρὰ Ἀμασιν», ἐξ οὗ καὶ ἡ ἱστορικὴ ἀνακρίβεια εἰς τὸ χωρίον τοῦ Ἡροδότου (βλ. ἀνωτ., σ. 316, ὑποσημ. 1), ἣν ἀντιθέτως δὲν παρουσιάζει τὸ χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους ἔνεκα τῆς γενικῆς ταύτης φράσεως αὐτοῦ. Ὡσαύτως ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ Ἀριστοτέλους οὐδόλως μνημονεύονται αἱ «Σάρδεεις» καὶ ὁ «Κροῖσος», ὥς παρετήρησε καὶ ὁ A 1 y. Αἱ διαφοραὶ αὗται σημαίνουσιν, ὅτι οἱ συγγραφεῖς οὗτοι πρὸς τινι ἴσως κοινῇ πηγῇ (καὶ ἀδιάφορον, ἂν αὕτη ἦτο ποίημά τι τοῦ Σόλωνος, ὥς δέχονται οἱ ἀνωτέρω εἰρημένοι σύγχρονοι ἐρευνηταί, ἢ ἄλλῃ τις) ἐχρησιμοποίησαν ἐνταῦθα καὶ ἄλλην ἕκαστος πηγὴν (ἢ πηγάς), ὥς δεικνύουσι καὶ τινες ἄλλαι διαφοραὶ (βλ. κατωτ., σ. 330 κέξ.), καὶ ὅτι προσέτι ὁ Ἀριστοτέλης ἢ δὲν ἐγνώριζεν ὅλως διόλου τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἡροδότου ἢ, ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, δὲν παρετήρησε τὴν ἐν αὐτῷ ἱστορικὴν ἀνακρίβειαν, ἂν μὴ ἀπέφυγε ταύτην ἐνσυνειδήτως διὰ τῆς εἰρημένης γενικῆς φράσεως αὐτοῦ («εἰς Αἴγυπτον») καὶ τῆς παντελοῦς ἀντιθέτως παραλείψεως τῶν λέξεων «Σάρδεεις» καὶ «Κροῖσος».

ἡ «ἐμπορία», ἣς ἀντιθέτως οὐδεμίαν μνεῖαν ποιεῖται ὁ Ἡρόδοτος, ἐνῶ ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει ἀπλῶς «*ναυκληρίαν*» (= τὸν ναυτικὸν βίον)¹. Ἀλλὰ κατὰ τὸ κείμενον τοῦτο τοῦ Ἀριστοτέλους ἢ τε «ἐμπορία» καὶ ἡ «*θεωρία*» ἦσαν (ἢ ὑπετίθετο, ὅτι θὰ ἦσαν) ἀπλῶς καὶ μόνον ἡ κυρία ἀπασχόλησις τοῦ Σόλωνος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐν τῇ ξένῃ παραμονῆς αὐτοῦ καὶ οὐχὶ αὕτη αὕτη ἢ πρωταρχικὴ καὶ πραγματικὴ αἰτία τῆς ἀποδημίας αὐτοῦ (ἢ κατὰ τὸν Πλούταρχον «*ναυκληρία*» εἶναι γενικῆς σημασίας, διό καὶ δὲν χρῆζει αὕτη ἐνταῦθα ἰδιαιτέρας ἐξετάσεως). Ἀντιθέτως δέ, ὡς προκύπτει σαφῶς καὶ πάλιν ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν κειμένων τῶν Ἀριστοτέλους καὶ Πλουτάρχου, ὁ Σόλων ἠναγκάσθη εἰς δεκαετὴ ἀποδημίαν, διότι ἀκριβῶς δὲν ἤθελε, παραμένων ἐν Ἀθήναις, α) νὰ μεταβάλλῃ τοὺς νόμους, ὅπερ τελικῶς δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποφύγῃ, ἅτε πιεζόμενός τε καὶ ἐνοχλούμενος συνεχῶς ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν πολιτῶν², β) νὰ ὀργίζηται ἡ ἀγανακτῆ ἐξ αἰτίας τῶν σφόδρα ἐπιτιμώντων αὐτῷ πολιτῶν καὶ γ) διότι δὲν ἐθεώρει ὀρθὸν νὰ «ἐξηγῇται» οὗτος προσωπικῶς τοὺς νόμους, «ἀλλ' ἕκαστον τὰ γεγραμμένα ποιεῖν», ὡς «ὥμοσαν χρῆσθαι» (ἐνν. αὐτοῖς) πάντες³. Πάντα δὲ ταῦτα ἐνισχύονται ὡσαύτως ἔτι περισσότερον καὶ ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν πραγμάτων :

Ἐν πρώτοις κατὰ τινες ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχαιότητος μαρτυρίας βεβαίως ὁ Σόλων ἠσχολεῖτο ἀπὸ νεαρᾶς ἔτι ἡλικίας (ἐπομένως καὶ πρὸ τῆς νομοθεσίας) μεταξὺ ἄλλων καὶ περὶ τὸ ἐμπόριον⁴ καὶ διαρκῶς ἐταξίδευεν, ἐπισκεπτόμενος διὰ τοῦτο καὶ γνωρίζων πολλοὺς ἄλλους λαοὺς καὶ χώρας, τοῦθ' ὅπερ μάλιστα προκύπτει καὶ ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν παραδοθέντων ἡμῖν

1. Πρὸς τούτοις ὁ Ἀριστοτέλης λέγει («εἰπὼν») καὶ ὁ Πλούταρχος «αἰτησάμενος», ἐναντι τῆς φράσεως τοῦ Ἡροδότου (βλ. ἀνωτ., σ. 315) «κατὰ πρόφασιν». Καὶ περὶ τῶν διαφορῶν τούτων βλ. κατωτ., σ. 332 κέξ.

2. Πρβλ. π.χ. ἀνωτέρω τὸ χωρίον τοῦ Πλουτάρχου, καὶ ἐιδικότερον τὴν φράσιν «*ὁρῶν ὅτι ταῦτα καὶ τὸ μὴ πράττειν ἄτοπον*...». Οὕτω δὲ δίδεται ἀπάντησις καὶ εἰς τὸ πρῶτον ἐξ ἄνω (σ. 315, ὑποσημ. 3) ἐρώτημα, περὶ οὗ οὐδὲν ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος.

3. Ὅτι δὲ οἱ νόμοι τοῦ Σόλωνος ἦσαν ἐν πολλοῖς ἀσαφεῖς ἢ δυσνόητοι, χρῆζοντες διὰ τοῦτο ἐρμηνείας, μαρτυρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις μάλιστα μεταξὺ ἄλλων ὑπερασπίζεται τὸν τρόπον τινὰ τὸν Σόωνα κατ' ἐκείνων, οἵτινες ὑπεστήριζον, ὅτι ὁ νομοθέτης σκοπῶς ἐποίησεν ἀσαφεῖς τοὺς νόμους (Ἀριστοτ. Ἀθην. Πολ. 9,2 κέξ.): «*ἔτι δὲ καὶ διὰ τὸ μὴ γεγράφθαι τοὺς νόμους ἀπλῶς μηδὲ σαφῶς, ἀλλ' ὥσπερ ὁ περὶ τῶν κλήρων καὶ ἐπικλήρων, ἀνάγκη πολλὰς ἀμφισβητήσεις γίνεσθαι καὶ πάντα βραβεύειν καὶ τὰ κοινὰ καὶ τὰ ἴδια τὸ δικαστήριον. οἴονται μὲν οὖν τινες ἐπίτηδες ἀσαφεῖς αὐτὸν ποιῆσαι τοὺς νόμους, ὅπως ἢ τῆς κρίσεως ὁ δῆμος κύριος, οὐ μὴν εἰκός, ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ δύνασθαι καθόλου περιλαβεῖν τὸ βέλτιστον· οὐ γὰρ δίκαιον ἐκ τῶν νῦν γιγνομένων ἀλλ' ἐκ τῆς ἄλλης πολιτείας θεωρεῖν τὴν ἐκείνων βούλησιν*» Πρβλ. καὶ Πλουτ. Σόλ. 18,3.

4. Πρβλ. π.χ. Πλουτ. Σόλ. 2,1-2 (βλ. κατωτ., σ. 331). Ὡσαύτως ὁ A1y, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 950,37 κέξ., παρατηρεῖ: «*Auch Diodor verlegt die Reisen (sc. Solons) vor die Gesetzgebung, wenn er wiederholt Gesetze auf ägyptische Anregung zurückführt*».

ποιημάτων αὐτοῦ¹. Ἀλλ' εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι κατὰ τὴν προκειμένην περίοδον καὶ δι' ἱκανόν τι χρονικὸν διάστημα δὲν ἐσκόπευε νὰ ἀποδημήσῃ (καὶ ἀδιάφορον, ἂν διὰ «*θεωρίαν*» ἢ δι' «*ἐμπορίαν*» κλπ.), διότι ἄλλως δὲν θὰ ἐδέχετο νὰ γίνῃ «*κοινῇ διαλλακτῆς καὶ ἄρχων*». Ἀντιθέτως μάλιστα, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡγάπα υπερβολικῶς τὴν πατρίδα αὐτοῦ καὶ ὑπέφερεν, ὡς ὁ ἴδιος λέγει², βλέπων τοὺς ἐπαπειλοῦντας αὐτὴν ἐσωτερικοὺς κινδύνους, πρὸ τῶν ὁποίων δὲν ἠδύνατο κατὰ ταῦτα νὰ μείνῃ ἀπαθὴς καὶ ἀδιάφορος ἢ ἔτι μᾶλλον μακρὰν αὐτῆς, ἠθέλησε νὰ συμπαρασταθῇ αὐτῇ κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην περίστασιν καὶ νὰ θέσῃ τὴν μεγάλην πείραν, τὴν πολυγυνωσίαν καὶ γενικώτερον τὰς καλὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς, ὡς καὶ πρότερον³, διὸ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι «*εἴλοντο κοινῇ διαλλακτῆρ καὶ ἄρχοντα*» αὐτὸν «*καὶ τὴν πολιτείαν ἐπέτρεψαν αὐτῷ*» κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην (βλ. ἀνωτ., σ. 320, ὑπόσημ. 1). Ἡ ἐπὶ ἐν δὲ ὁλόκληρον ἔτος ἀναστολὴ αὐτῆ τῶν ἐπαγγελματικῶν καὶ λοιπῶν ἀσχολιῶν αὐτοῦ, ὅπως γίνῃ κυρίως «*διαλλακτῆς*» τῶν Ἀθηναίων, οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ ὅτι κατὰ τὴν ἐν λόγῳ περίοδον ἔθεσεν ὑπεράνω τῆς «*θεωρίας*» ἢ τῆς «*ἐμπορίας*» (ἢ ἀμφοτέρων τούτων), τ.ἔ. ὑπεράνω τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος, τὸ γενικὸν καὶ μόνον καλὸν τῆς πατρίδος, ἦν πράγματι, τὰ ἔσχατα κυρίως ἐκ τῆς «*Δυσνομίης*» κινδυνεύσασαν, τὰ μέγιστα διὰ τῆς νομοθεσίας αὐτοῦ ἐβοήθησεν.

Μετὰ δὲ ταῦτα, ἐφ' ὅσον ἔληξε πλεον ἡ θητεία αὐτοῦ ὡς «*ἄρχοντας*» καὶ δὴ καὶ ἐξεπλήρωσεν ἡδὴ διὰ τῆς θεσπισθείσης νομοθεσίας τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ ὡς «*διαλλακτοῦ*» τῶν Ἀθηναίων, ἦτο ἐξ ἴσου δυνατόν εἰς αὐτὸν ἢ νὰ παραμείνῃ καὶ περαιτέρω ἐν Ἀθήναις ἢ νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὸν

1. Ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ ἀναφέρονται π.χ. ὁ Νεῖλος (ἀπόσπ. 6 D.), ἡ Κύπρος (ἀπόσπ. 7 D.), ὁ Κολοφώνιος Μίνερμος (ἀπόσπ. 22 D.) κλπ.

2. Σόλ. ἀπόσπ. 4 (D): «*Γιγνώσκω — καὶ μοι φρονὸς ἔνδοθεν ἄλγεα κείται — || πρεσβυτάτην ἐσσοῶν γαῖαν Ἰαονίας || κλινομένην*» (Wilcken, Diehl: *καινομένην* Pap. Lond. 131, Kenyon). . . . Σημειωτέον ἐνταῦθα, ὅτι τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο παραδίδεται παρ' Ἀριστοτέλει, Αθην. Πολ. 5,2, ὅπου, ὡς ἡδὴ ἐδηλώθη, εἰς τὸν πάπυρον (131) τοῦ Λονδίνου παραδίδεται ἡ γραφὴ «*καινομένην*», ἣν ἐδέχθη ὁ Kenyon εἰς τὴν ἐκδοσιν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὁμοῦς ἡ σημασία τοῦ ῥ. *καίνω* (= ἀποκτείνω, φονεύω, σφάζω, πρβλ. καὶ τὰ δύο χωρία: Αἰσχύλ. Ἔπτ. Θήβ. 347 «*πρὸς ἀνδρὸς δ' ἀνὴρ | δόρει καίνεται* || καὶ Εὐριπ. Ἰφιγ. Ταύρ. 27 «*ἐλθοῦσα δ' Αὐλίδ' ἢ τάλαν' ὑπὲρ πυρῶς || μεταρσία ληφθεῖσ' ἐκαινόμην* ἔϊφει ||», ἐν οἷς δηλαδὴ καὶ μόνον κατὰ τὸ Λεξικὸν LSI εὐρίηται τοῦτο ἐν παθητ. φωνῇ) δὲν ἀρμόζει εἰς τὸ ἐν λόγῳ χωρίον τοῦ Σόλωνος, ὀρθοτέρα εἶναι κατὰ τὸ νόημα ἡ κατὰ τοὺς Wilcken καὶ Diehl γραφὴ «*κλινομένην*», ὡς δεικνύουσι καὶ τὰ ἐν τῷ κριτ. ὑπομνήματι τοῦ Diehl παράλληλα χωρία: Αἰσχύλ. Πέρσ. 930 «*Ἀσία δὲ χθών, . . . ἐπὶ γόνυ κέκλιται*» καὶ Θεόγν. 856 «*πόλις ἦδε . . . ὥσπερ κεκλιμένη ναῦς*» (ἐνθ' εἰς τὸ μέτρον ἀρμόζουσιν ἀμφοτέραι). Κατόπιν τούτου ἡ ἐσφαλμένη γραφὴ «*καινομένην*» τοῦ ὡς ἄνω παπύρου ἀντὶ τῆς ὀρθῆς «*κλινομένην*» ἐξηγεῖται εὐκόλως ὡς κατὰ τὴν διὰ τῆς «*μεγαλογραφημάτων*» γραφῆς παράδοσιν τοῦ κειμένου παραπλάνησις τοῦ δευτέρου γράμματος τῆς λέξεως ταύτης (Λ/Α).

3. Βλ. π.χ. ἀνωτ., σ. 320, ὑπόσημ. 2.

πρότερον αὐτοῦ βίον, νὰ συνεχίσῃ δηλαδὴ καὶ πάλιν τὴν ἀνὰ τὴν ξένην περιοδείαν αὐτοῦ διὰ «*θεωρίαν*» ἢ δι' «*ἐμπορίαν*» (ἢ δι' ἀμφοτέρω κλπ.). Ἐπειδὴ ὅμως ἡ παραμονὴ αὐτοῦ ἐν τῇ πόλει κατὰ τὴν μετὰ τὴν νομοθεσίαν περίοδον ταύτην οὐ μόνον δι' αὐτὸν καθίστατο λίαν προβληματικὴ, ὥς ὁ ἴδιος ἀφίπει νὰ νοηθῇ¹, ἀλλὰ συνεπήγετο διὰ τοῦτο, καθ' ἃ εἶδομεν ἀνωτέρω (σ. 323 κέξ.), παντοίους κινδύνους καὶ διὰ τοὺς νόμους, προετίμῃ-σε κατ' ἀνάγκην τὸ δεύτερον, τὴν ἀποδημίαν, ὅτι δηλαδὴ ἐξυπηρετεῖ καὶ πάλιν αὐτὸ τοῦτο τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος, ὅπερ ἐν προκειμένῳ οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἡ ἀνεπιφύλακτος πάντων τῶν Ἀθηναίων κατὰ τοὺς ὅρκους αὐτῶν ὑπακοὴ εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοῦ τεθέντας νόμους, ὁπότε καὶ μόνον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποκατασταθῇ ἢ εἰς λίαν κρίσιμον κατάστασιν περιελθοῦσα τάξις καὶ ἡσυχία ἐν τῇ πόλει, ὥς καὶ συνέβη². Ἄλλως εἰπεῖν, τοῦτο μὲν ἵνα ἀπαλλαγῇ τῆς δυσαρέστου ἢ ὀχληρᾶς αὐτῷ συμπεριφορᾶς τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, τοῦτο δὲ ἵνα οὗτοι τηρήσωσι καὶ ἐφαρμόσωσιν, ὥς εἶχον ὀρκισθῇ καὶ δὴ καὶ ὥς ὑπηγόρευε τὸ κοινὸν αὐτῶν συμφέρον, ἀμεταβλήτους τοὺς εἰρηνικὸν βίον ἐξασφαλίζοντας νόμους αὐτοῦ, ἡναγκάσθῃ νὰ ἀποδημήσῃ, καὶ μάλιστα ἐπὶ δέκα ἔτη, ἐλπίζων οὕτως «*ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ καὶ τοῖς νόμοις αὐτοῦς*» (sc. Ἀθηναίους) *ἔσσεσθαι συνήθεις*» κατὰ τὸ (ἀνωτ., σ. 324) χωρίον τοῦ Πλουτάρχου. Κατὰ ταῦτα ἐγκατέλειψε τὴν πόλιν, διότι ἀκριβῶς ἐξυπηρετεῖ οὕτω τὸ γενικὸν συμφέρον αὐτῆς, καὶ οὐχὶ διότι προετίμῃσεν ἀντ' αὐτοῦ τὴν «*θεωρίαν*» ἢ τὴν «*ἐμπορίαν*» ἢ ἀμφοτέρας, τ.ἐ. τὸ ἴδιον αὐτοῦ συμφέρον, ὁπότε καὶ μόνον θὰ ἡδύνατο αὐταὶ νὰ θεωρηθῶσιν ὥς οἱ κύριοι λόγοι τῆς ἀποδημίας αὐτοῦ. Ἄλλως τε ἔτι μείζον τῆς «*θεωρίας*» ἢ τῆς «*ἐμπορίας*» ἢ ἀμφοτέρων κλπ. συμφέρον εἶχεν οὗτος νὰ παραμείνῃ ἐν τῇ πόλει καὶ νὰ γίνῃ «*τύραννος*» τῶν Ἀθηνῶν, ὥς θὰ ἡδύνατο, εἰ ἤθελε, τοῦθ' ὅπερ ὅμως, ὥς μεταξὺ ἄλλων ὁ ἴδιος λέγει, σφόδρα ἀπηχθάνετο καὶ διὰ τοῦτο ἀναφανδὸν ἀπέκρουσε (βλ. ἀνωτ., σ. 323, ὑποσημ. 1).

Ἐπειτα, ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Σόλων ὑπεχρεοῦτο ἢ ἄλλως ἡσθάνετο τρόπον τινὰ δι' εὐνοήτους λόγους τὴν ἀνάγκην (ὥς συμπολίτης δηλαδὴ πρὸς συμπολίτας) νὰ αἰτιολογήσῃ οὕτως ἢ ἄλλως ἐνώπιον τῶν Ἀθηναίων τὴν ἀποδημίαν αὐτοῦ καὶ ὅτι διὰ τοῦτο προέβαλεν αὐτοῖς πράγματι ὁ ἴδιος δῆθεν ὥς λόγον ἢ αἰτίαν τῆς ἀναχωρήσεως αὐτοῦ ἐξ Ἀθηνῶν τὴν «*θεωρίαν*» (Ἡρόδ.) ἢ τὴν «*ἐμπορίαν καὶ θεωρίαν*» (Ἀριστοτ.) ἢ τὴν «*νανικληρίαν*»

1. Βλ. ἀνωτ., σ. 323, ὑποσημ. 2: «... νῦν δέ μοι χολοῦμενοι || λοξὸν ὀφθαλμοῖς ὁρᾶσι πάντες ὥστε δήμιον || ...» = «τώρα δὲ ἐξοργιζόμενοι (ὀργισμένοι, χολωμένοι) ἐναντίον μου ὅλοι μὲ βλέπουν μὲ τοὺς ὀφθαλμούς (τῶν) λοξὸν (μὲ στραβοκυττάζου) καὶ (ὅλοι μὲ θεωροῦν) ὥς ἐχθρικὸν (ὀλέθριον, καταστρεπτικόν) ...».

2. Πρβλ. Ἀριστοτ. Ἀθην. Πολ. 13,1: «Σόλωνος δ' ἀποδημήσαςτος, ἔτι τῆς πόλεως τεταραγμένης, ἐπὶ μὲν ἔτη τέτταρα διήγουν ἐν ἡσυχίᾳ...».

(Πλουτ.)¹, ταῦτα σημαίνουνσιν ἀναμφιβόλως, ὅτι ὀπισθεν τῶν δικαιολογιῶν τούτων ἀπέκρυπτεν αὐτοῖς τὰς πραγματικάς αἰτίας τῆς ἀποδημίας αὐτοῦ, ἃς διὰ τοῦτον ἢ ἐκείνον τὸν λόγον δὲν ἤθελε νὰ ἀποκαλύψῃ αὐτοῖς, καὶ ὅτι πρὸς τούτοις προέβη ἀκριβῶς εἰς τὰς δικαιολογίας ταύτας, διότι οὕτω θὰ ἐπειθοντο αὐτῷ εὐκολώτερον οἱ Ἀθηναῖοι καὶ δὲν θὰ παρεῖχον αὐτῷ περαιτέρω πράγματα, ἂν μὴ ἐπεχείρουν τι ἔτι δεινότερον κατ' αὐτοῦ, ἢ διότι οὕτω θὰ ἐδικαιολόγει ἀπολύτως τὴν ἐξ Ἀθηνῶν ἀναχώρησιν αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἀκριβῶς, ὡς εἶδομεν καὶ ἄνωτέρω, ὁ Σόλων ὡς περιηγητὴς ἢ ἔμπορος διαρκῶς περιώδευσεν ἀνά τὴν ξένην, ὅπερ ἀσφαλῶς ἐγνώριζον καὶ οἱ συμπολίται αὐτοῦ. Ὡσαύτως, ἐφ' ὅσον ἠθελεν ἢ ἔτι μᾶλλον κατὰ τὰ ἄνωτέρω ἠναγκάσθῃ νὰ ὀγαχωρίσῃ ἐν προκειμένῳ ἐξ Ἀθηνῶν, ἥτο εὐλογον νὰ ἀποδημήσῃ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον, ὡς ἄλλοτε ἢ πάντοτε, διὰ «*θεωρίαν*» ἢ δι' «*ἐμπορίαν*» (ἢ δι' ἀμφοτέρω κλπ.), καὶ οὐχὶ π.χ. χάριν ἀναψυχῆς. Ταῦτα ὅμως καὶ πάλιν κατ' οὐδένα τρόπον σημαίνουνσιν, ὅτι ἡ «*θεωρία*» ἢ ἡ «*ἐμπορία*» ἢ ἡ «*ναυκληρία*» ἢ πάντα ταῦτα ἦσαν ὅπωςδήποτε καὶ αἱ πραγματικαὶ αἰτίαι τῆς ἀποδημίας αὐτοῦ. Ἐάν, ἄλλως εἰπεῖν, ἐν ἄλλαις περιστάσεσιν οἱ πραγματικοὶ λόγοι τῆς ἀποδημίας τοῦ Σόλωνος ἦσαν ὄντως ἡ «*θεωρία*» ἢ ἡ «*ἐμπορία*» κλπ., τοῦτο ὅμως δὲν συνέβαινε κατὰ τὴν ἐν λόγῳ χρονικὴν περίοδον, διότι ἀκριβῶς, καθ' ἃ ἀναφέρουσιν (ἄνωτ., σ. 323 - 324) κυρίως οἱ Ἀριστοτέλης καὶ Πλούταρχος, δὲν εἶχεν οὗτος καὶ κατὰ τὴν μετὰ τὴν νομοθεσίαν περίοδον ταύτην ἀρχικῶς ἐν νῷ τοιοῦτο πρόγραμμα ἢ σχέδιον πρὸς ἀποδημίαν.

Ἐκ πάντων λοιπὸν τῶν ἄνωτέρω προκύπτει σαφῶς, ὅτι οἱ πραγματικοὶ λόγοι, οἱ ὅποιοι ἠνάγκασαν τὸν Σόλωνα εἰς ἀποδημίαν μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ θέσπισιν τῶν νόμων, ἦσαν οἱ κάτωθι :

1. Ἡ μὴ μεταβολὴ τῶν νόμων ὑπὸ τοῦ νομοθέτου, ὅστις καὶ μόνον εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦτο.

2. Ἡ ἀπαλλαγὴ αὐτοῦ ἐκ τῶν συχνῶν ὀχλήσεων τε καὶ ἐπικρίσεων τῶν πολιτῶν καὶ δὴ καὶ ἡ ἀποφυγὴ τῶν ἐκ μέρους τούτων πιθανῶν κατ' αὐτοῦ δυσαρέστων ἐνεργειῶν.

3. Ἡ ἀπαλλαγὴ αὐτοῦ ἐκ τοῦ μὴ «*δικαίου*» καὶ ἀνεπιθυμήτου ἔργου τῆς ἐρμηνείας τῶν νόμων ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου.

Ἀντιθέτως ἡ «*θεωρίη*» ἢ ἡ «*ἐμπορία καὶ ἡ θεωρία*» ἢ ἀκόμη ἡ «*ναυκληρία*» ἦσαν ἀκριβῶς ἐκ τῶν ὑστέρων εὐλογοὶ δικαιολογίαι (καὶ ἀδιάφορον ἐνταῦθα, ἂν ἐχρησιμοποιεῖσθαι αὗται ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ νομοθέτου ἢ ἂν ἄλλως ἐπενοήθησαν ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ²), προέκυψαν, ἄλλως εἰπεῖν, μετὰ τὴν διὰ τοὺς τρεῖς ὡς ἄνω πρα-

1. Πλείονα περὶ τούτου βλ. κατωτ., σ. 330 κέξ.

2. Βλ. περὶ τούτου κατωτ., σ. 330 κέξ.

γματικούς λόγους ἢ τὴν ἐξ αὐτῶν ἐπιβεβλημένην ἀμετάκλητον πλεον ἀποφασιν αὐτοῦ δι' ἀποδημίαν, δηλοῦσαι ἀπλῶς καὶ μόνον, τί θὰ ἔπραττεν ἢ περὶ τί κυρίως θὰ ἡσχολεῖτο ὁ Σόλων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐν λόγῳ ἀποδημίας αὐτοῦ.

Τοὺς τρεῖς δὲ ἀνωτέρω λόγους (ὡς πραγματικὰς αἰτίας) καὶ προσέτι τὴν «ἐμπορίαν καὶ θεωρίαν» (ὡς κατ' ἐπιθυμίαν τε καὶ «ἐπάγγελμα» κυρίαν ἀπασχόλησιν τοῦ Σόλωνος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀποδημίας αὐτοῦ), ὡς σαφῶς πάντα ταῦτα ἀναλύονται ἐν τῷ ὡς ἄνω χωρίῳ τοῦ Ἀριστοτέλους (καθὼς καὶ παρὰ Πλουτάρχῳ, βλ. ἀνωτ., σ. 323 κέξ.), ἐννοεῖ ἀναντιρρήτως ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἐν τῷ ἐπομένῳ χωρίῳ αὐτοῦ, ἔνθα ὡς ἐν περιλήψει ἐπιλέγει (Ἀθην. Πολ. 13,1) : «*Τὴν μὲν οὖν ἀποδημίαν ἐποιήσατο* (sc. ὁ Σόλων) *διὰ τὰς τὰς αἰτίας*». Κατόπιν πάντων τούτων πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ οἱ ἐν τῷ (ἀνωτ., σ. 315) παραλλήλῳ χωρίῳ τοῦ Ἡροδότου (1,30,1) μνημονευόμενοι δύο λόγοι : «*αὐτῶν δὲ ὧν τούτων καὶ τῆς θεωρίας ἐκδημίας ὁ Σόλων εἵνεκεν*» σημαίνουσιν ὡσαύτως ὁ μὲν πρῶτος τὴν πραγματικὴν αἰτίαν, ὁ δὲ δευτέρος ἀντιθέτως τὴν πρόφασιν (τὸ πρόσχημα) τῆς ἀποδημίας τοῦ Σόλωνος, ὁμοίως ὡς καὶ ἐν τῷ αὐτόθι ἀμέσως προηγουμένῳ χωρίῳ τοῦ ἱστορικοῦ (1,29,1), καὶ ὅτι ἐπομένως ἡ δευτέρα ὡς ἄνω (σ. 319) ἐκδοχὴ εἶναι καὶ ἡ ὀρθή, καθ' ἣν ὁ ἱστορικός ἀντιπαρήλθεν ὡς περιττὴν τὴν ἐκ νέου διάκρισιν ἐκατέρου τῶν δύο τούτων λόγων τῆς ἀποδημίας τοῦ νομοθέτου καὶ ἐν τῷ ἐτέρῳ χωρίῳ (1,30,1), ἐν ᾧ μάλιστα ἐπαναλαμβάνει τοὺτους ἀκριβῶς ὡς ἐν περιλήψει, ὁμοίως ὡς ὁ Ἀριστοτέλης¹.

Οὕτω κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐξετασθέντα χωρία τῶν Ἡροδότου, Ἀριστοτέλους καὶ Πλουτάρχου οἱ λόγοι τῆς ἀποδημίας τοῦ Σόλωνος διακρίνονται : α) εἰς τρεῖς πραγματικούς λόγους - αἰτίας καὶ β) εἰς δύο (ἢ τρεῖς) λόγους - προσχήματα ἢ δικαιολογίας (βλ. ἀνωτ., σ. 328). Ὅσον ἀφορᾷ νῦν εἰς τοὺς πρῶτους ἐξ αὐτῶν, συμφωνοῦσιν ἀλλήλοις πάντες οἱ εἰρημένοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς (ἐξ ὧν ὅμως ὁ Ἡρόδοτος εἶναι λίαν περιληπτικός ἐναντι τῶν Ἀριστοτέλους καὶ Πλουτάρχου). Ἡ συμφωνία δὲ αὕτη ὀφείλεται βεβαιότατα εἰς τὸ γεγονός, ὅτι καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι συγγραφεῖς ἐχρησιμοποίησαν (ἴσως μεταξὺ ἄλλων) ἐν προκειμένῳ τὴν αὐτὴν καὶ δὴ καὶ ἄμεσον πηγὴν, ἥτοι τὸ ποιητικὸν ἔργον αὐτοῦ τούτου τοῦ Σόλωνος, ὁ ὁποῖος, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω (σ. 319 κέξ.), ἀπθανάτισεν ἐν τοῖς στίχοις αὐτοῦ μεταξὺ ἄλλων τὴν πρὸ τῆς νομοθεσίας αὐτοῦ ἐπικρατοῦσαν ἐν Ἀθήναις χαάδη κοινωνικὴν κατάστασιν καθὼς καὶ τὰ παντοῖα προβλήματα, τὰ ὅποια ἐκλήθη

1. Κατὰ ταῦτα ἐσφαλμένως δέχονται οἱ πλεῖστοι τῶν συγχρόνων ἐρευνητῶν τὴν «*θεωρίαν*» ὡς πρωταρχικὴν καὶ πραγματικὴν αἰτίαν τῆς ἀποδημίας τοῦ Σόλωνος, παρερμηνεύοντες τὰ (ἀνωτ., σ. 315) οἰκεία χωρία τοῦ Ἡροδότου (βλ. ἀνωτ., σ. 317, ὑπόσημ. 1, 2 καὶ 4).

οὗτος ὡς «κοιτῇ διαλλακτῆς καὶ ἄρχων» νὰ ἀντιμετωπίσῃ πρὸς θεραπείαν ἀκριβῶς τῆς χαώδους ταύτης καταστάσεως, καὶ δὴ καὶ τὴν λίαν δυσχερῆ διὰ ταῦτα θέσιν, εἰς ἣν εὐρέθη κατὰ τὴν ἐν λόγῳ χρονικὴν περίοδον. Ἀντιθέτως διαφωνοῦσιν οἱ συγγραφεῖς οὗτοι ὡς πρὸς τοὺς δευτέρους λόγους, τ.ἐ. τὰ προσχήματα ἢ τὰς δικαιολογίας τῆς ἀποδημίας τοῦ Σόλωνος, περὶ ὧν ἐν συνεχείᾳ ὁ λόγος, ἐνθα ἐξετασθήσονται ὡσαύτως καὶ τινες ἄλλαι, παρατηρηθεῖσαι ἤδη καὶ ἀνωτέρω¹, διαφοραὶ εἰς τὰ οἰκεῖα χωρία τούτων:

Κατ' ἀρχὴν ὁ Ἡρόδοτος μνημονεύει μόνον τὴν «θεωρίαν», ὁ Ἀριστοτέλης τὴν τε «ἐμπορίαν» καὶ τὴν «θεωρίαν» καὶ ὁ Πλούταρχος ἀντ' αὐτῶν τὴν «νανκληρίαν»². Ὅτι δὲ ὁ Σόλων, ἀναγκασθεὶς δι' ἄς αἰτίας εἶδομεν ἀνωτέρω (σ. 323 κέξ.) εἰς ἀποδημίαν, θὰ εἶπε διὰ γνωστούς ἢ εὐνοήτους λόγους τοῖς συμπολίταις αὐτοῦ Ἀθηναίους, ὅτι ἀποδημεῖ π.χ. διὰ «θεωρίαν» ἢ δι' «ἐμπορίαν καὶ θεωρίαν» ἢ διὰ «νανκληρίαν», αἰτιολογήσας οὕτω πλήρως τὴν ἀποδημίαν αὐτοῦ ταύτην διὰ μιᾶς εὐσχήμου καὶ δὴ καὶ εὐλογοφανοῦς δικαιολογίας ὡς ἀνταποκρινομένης εἰς τε τὰς ἀσχολίας καὶ τὸν βίον αὐτοῦ γενικώτερον, ὅπερ ἐγνώριζον βεβαίως καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ ἀποκρύψας αὐτοῖς ἀντιθέτως τὰ εἰρημένα τρία πραγματικὰ αἷτια τῆς ἐξ Ἀθηνῶν ἀναχωρήσεως αὐτοῦ, πρέπει νὰ θεωρηθῇ πλέον ἢ βέβαιον³. Φαίνεται ὁμοῦς,

1. Βλ. ἀνωτ., σ. 322, ὑποσημ. 1 καὶ σ. 325, ὑποσημ. 1.

2. Βλ. ἀνωτ., σ. 315 καὶ 323-324, τὰ οἰκεῖα χωρία τούτων.

3. Πρβλ. π.χ. ἀνωτ., σ. 323, ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Ἀριστοτέλους, Ἀθην. Πολ. 11,1-2: «ἀποδημίαν ἐποίησατο κατ' ἐμπορίαν ἅμα καὶ θεωρίαν εἰς Αἴγυπτον, εἰπὼν ὡς οὐχ ἦξει δέκα ἐτῶν...». Ἀντιθέτως ὁ Stein (βλ. ἀνωτ., σ. 317, ὑποσημ. 2) ἐπὶ τῇ βάσει καὶ μόνον τοῦ χωρίου Ἡροδ. 1,30,1 (βλ. ἀνωτ., σ. 315), καθ' ὃ κατ' αὐτὸν «die θεωρίη», als einziges Motiv mit Absicht betont (ἐνθα ὁμοῦς δὲν ἐξαιρεῖται μόνον ἡ «θεωρίη» ἀλλὰ καὶ ἡ «μὴ μεταβολὴ τῶν νόμων», βλ. ἀνωτ., σ. 315 κέξ.), «gegen eine andere Deutung (Plut., Sol. 25..., Aristot. Ath. Pol. 11...)» (βλ. ἀνωτ., σ. 323-324, τὰ χωρία ταῦτα, τὰ ὅποια ὁμοῦς οὗτος ὁλως αὐθαίρετως καὶ κατὰ τῆς ὀρθῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου ἐρεῦνης παραβλέπει), παρατηρεῖ ἐν τέλει (αὐτόθι): «Solon selber hatte sich darüber nicht geäußert (vgl. Plut. Sol. 2)». Ἀλλ' ὁ Stein, ὡς δεικνύει ἡ παραπομπὴ αὐτοῦ εἰς τὸ χωρίον Πλουτ. Σόλ. 2 (ὅπερ βλ. κατωτ., σ. 331), ἀφορμώμενος ἴσως ἀπὸ τῆς ἐν αὐτῷ ἀναφερομένης διαφωνίας ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν, δι' ὃν ἐταξίδευε γενικῶς ὁ Σόλων, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο, ἐννοῶν οὕτω πιθανῶς, ὅτι ἑλλείπουσιν ἴδιαι τοῦ Σόλωνος μαρτυρίαι περὶ τοῦ σκοποῦ τῶν ταξιδίων αὐτοῦ (ἐν οἷς βεβαίως καὶ ἡ ἐν λόγῳ ἀποδημία αὐτοῦ). Τοῦτο ὁμοῦς κατ' οὐδέναν τρόπον σημαίνει, ὅτι δὲν παρέσχεν ὁ Σόλων τοῖς συμπολίταις αὐτοῦ τὰς δεούσας ἐν προκειμένῳ ἐξηγήσεις περὶ τῆς ἀναχωρήσεως αὐτοῦ ἐξ Ἀθηνῶν. Ἀντιθέτως μάλιστα: ὡς ἤδη ἐλέχθη, τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Πλουτάρχου (Σόλ. 2), ἐφ' οὗ στηρίζει ὁ Stein τὴν παρατήρησιν αὐτοῦ, ἀφορᾷ εἰς τὰ ταξίδια τοῦ Σόλωνος καθ' ὅλον, καὶ οὐχὶ εἰδικῶς εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἀποδημίαν αὐτοῦ. Ἐὰν ἐπομένως ὁ Σόλων ἐν ἄλλαις περιστάσεσι δὲν ὑπεχρεοῦτο ἢ ἐτι μᾶλλον δὲν ἦτο ἡναγκασμένος νὰ εἰπῇ εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸν σκοπὸν τούτου ἢ ἐκείνου τῶν ταξιδίων αὐτοῦ, τοῦτο δὲν ἦδύνατο νὰ ἀποφύγῃ κατὰ τὴν ἐνταῦθα ἐξεταζομένην περίοδον, διότι ἀκριβῶς, ὡς εἶδομεν

ὅτι ἢ ὁ ἴδιος οὐδὲν ἔγραψε περὶ τῆς τοιαύτης δικαιολογίας τῆς ἀποδημίας αὐτοῦ ἢ ὅτι τοῦλάχιστον οὐδὲν περὶ ταύτης εὗρον παρ' αὐτῷ παραδεδομένον οἱ μετ' αὐτὸν (ὡς οὔτε νῦν παραδίδεται τοιοῦτον τι ἐν τοῖς σφωζομένοις στίχοις αὐτοῦ), τοῦθ' ὅπερ ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα, ὥστε ἐν ᾧ βεβαίως καὶ τοῦ εὐρέως γνωστοῦ ἰδιωτικοῦ τε καὶ δημοσίου βίου αὐτοῦ ὡς ποιητοῦ καὶ νομοθέτου καὶ δὴ ὡς περιηγητοῦ ἢ «ἐμπόρου», ἂν μὴ ἐπὶ τῇ βάσει καὶ ἄλλων τινῶν ἀμέσων ἢ ἐμμέσων¹ πηγῶν ἢ μαρτυριῶν, νὰ ὑποστηριχθῶσι μεταγενεστέρως διάφοροι ἐκάστοτε ἀλλήλων περὶ τὸ ἐν λόγῳ θέμα ἀπόψεις καὶ παρατηρήσεις, ὡς π.χ. ἐκεῖναι τῶν ὡς ἄνω τριῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη ἐνισχύεται ἐτι περισσότερον καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω (σ. 330, ὑποσημ. 3), ὑπῆρχον πράγματι ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχαιότητι διάφοροι ἀκριβῶς ἀπόψεις περὶ τῆς εἰδικῆς σκοπιμότητος τῶν ταξιδίων καθόλου τοῦ Σόλωνος, ὡς σαφῶς δεικνύει τὸ κάτωθι χωρίον τοῦ Πλουτάρχου (Σόλ. 2,1-2):

«Ὁ δ' οὖν Σόλων τὴν οὐσίαν τοῦ πατρὸς ἐλαττώσαντος εἰς φιλανθρωπίας τινάς, ὡς φησιν Ἑρμῖππος, καὶ χάριτας, οὐκ ἂν ἀπορήσας τῶν βουλευμένων ἐπαρκεῖν, αἰδοῦμενος δὲ λαμβάνειν παρ' ἑτέρων ἐξ οἰκίας γεγονὸς εἰθιμένης ἑτέροις βοηθεῖν, ὥρμησε νέος ὢν ἔτι πρὸς ἐμπορίαν. καίτοι φασὶν ἔνιοι πολυπείριός ἔνεκα μᾶλλον καὶ ἰστορίας ἢ χρηματισμοῦ πλανηθῆναι τὸν Σόλωνα. σοφίας μὲν γὰρ ἦν ὁμολογουμένως ἐραστής, ὅς γε καὶ πρεσβύτερος ὢν ἔλεγε ῥηράσκειν αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενος»...».

καὶ ἀνωτέρω (σ. 323 κέξ.), ἔνεκα τῆς δικαίας νομοθεσίας αὐτοῦ ἠγέρθησαν πολλαὶ καὶ ποικίλαι διαμαρτυρίαι ἐκ μέρους τῶν πολιτῶν, οἵτινες προσήρχοντο αὐτῷ καθ' ἐκάστην καὶ παρεκάλουν ἢ ἐπίζον αὐτόν, ὅπως προβῇ οὗτος εἰς διορθώσεις ἢ βελτιώσεις κλπ. νόμων τινῶν ἢ ὅπως παράσχῃ ἐρμηνείας αὐτῶν (πρβλ. π.χ. Ἀριστοτ. Ἀθην. Πολ. 11 καὶ Πλουτ. Σόλ. 25, ἀνωτ., σ. 323 κέξ., ἄπερ χωρὶα παραβλέπει ὁ Stein!), θεωρῶν μάλιστα ἐν προκειμένῳ «καὶ τὸ μὴ πράττειν ταῦτα ἄτοπον καὶ τὸ πράττειν ἐπιφθονον» κατὰ τὸ αὐτόθι χωρίον τοῦ Πλουτάρχου. Εὐρίσκετο οὗτος, ἄλλως εἰπεῖν, εἰς λίαν δυσχερῆ θέσιν πρὸ τῆς νέας ταύτης καὶ ἰδιορρύθμου καταστάσεως τῶν δυσηρεστημένων συμπολιτῶν αὐτοῦ καὶ θὰ ἔπρεπε ὅπωςδῆποτε νὰ συζητήσῃ μετ' αὐτῶν, οἵτινες μάλιστα εἶχον προηγουμένως τιμῇσαι αὐτόν καὶ διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ «κοινῇ διαλλακτοῦ καὶ ἀρχοντος», καὶ δὴ καὶ νὰ δικαιολογήσῃ κατὰ τρόπον πειστικὸν τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ πρὸς ἀποδημίαν. Μάλιστα δὲ ὁ Πλουτάρχος ἐν τῷ χωρίῳ αὐτοῦ Σόλ. 25 (βλ. ἀνωτ., σ. 324, ὅπερ παραβλέπει ὁ Stein) λέγει ἐπὶ λέξει τὰ ἑξῆς: «δεκαετὴ παρὰ τῶν Ἀθηναίων ἀποδημίαν αἰετῆσάμενος» (sc. ὁ Σόλων). Ἡ μετοχὴ αὕτη σημαίνει ἀναντιρρήτως, ὅτι βεβαίως ἀνέφερον ἅμα ὁ Σόλων καὶ τοὺς λόγους (τ.ἐ. τὰ προσχήματα), δι' οὓς ἀκριβῶς «ἤτειτο» παρὰ τῶν Ἀθηναίων «δεκαετὴ ἀποδημίαν», ἀποκρύψας αὐτοῖς ἀντιθέτως (πρὸς ἀποφυγὴν προφανῶς ἄμεσων ἢ μελλοντικῶν δυσαρέστων αὐτῷ συνεπειῶν) τὰς ὡς ἄνω (σ. 328) τρεῖς ἐκεῖνας πραγματικὰς αἰτίας, αἱ ὁποῖαι ἠνάγκασαν αὐτόν εἰς μίαν, ἂν μὴ ὅλως ἀνεπιθύμητον ἐν τῷ παρόντι, τοῦλάχιστον οὐχὶ ἄμεσως ἀναγκαίαν ἀποδημίαν.

1. Ὅπως π.χ. ὁ Πλουτάρχος ἔσχεν ὡς τοιαύτην πηγὴν τὸν Ἑρμιππον (βλ. ἀμέσως κατωτέρω τὸ χωρίον τοῦ Πλουτάρχου Σόλ. 2,1-2).

Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου προκύπτει («*φασὶν ἔνιοι...*»), ὅτι ἄλλοι μὲν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὑπεστήριζον, ὅτι ὁ Σόλων ἐταξίδευσεν «*πολυπειρίας ἔνεκα... καὶ ἱστορίας*», τ.ἔ. διὰ «*θεωρίαν*», καὶ ἄλλοι δὲ ἀντιθέτως ἔνεκα «*χρηματισμοῦ*», τ.ἔ. δι' «*ἐμπορίαν*» (εἰς τοὺς μὲν ἢ τοὺς δὲ ἀνήκον βεβαίως καὶ οἱ Ἡρόδοτος καὶ Ἀριστοτέλης, τὸ ἔργον τῶν ὁποίων ἐγνώριζε προφανῶς καὶ ὁ Πλούταρχος¹). Οἱ πλείστοι ὁμῶς τούτων, στηριζόμενοι κυρίως ἐπὶ τοῦ σφριζομένου στίχου τοῦ Σόλωνος «*γηράσκω δ' αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενος*» (ἀπόσπ. 22,7 D.), ἐδέχοντο τὴν «*θεωρίαν*» ἀντὶ τῆς «*ἐμπορίας*».

Κατόπιν λοιπὸν τούτων πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ τε Ἡρόδοτος καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἶχον ὑπ' ὄψιν πρὸς τῷ πιθανῶς καὶ ἄλλως γνωστῷ αὐτοῖς ἰδιωτικῷ τε καὶ δημοσίῳ βίῳ τοῦ Σόλωνος τοιαύτας περίπου (ὡς καὶ ὁ Πλούταρχος) πηγάς, ἃς μάλιστα καὶ ἐχρησιμοποίησαν ἐν προκειμένῳ, ὡς ἕκαστος ἐβούλετο, ὑποστηρίζοντας οὕτως ἄλλος ἄλλην ἄποψιν, καὶ εἰδικώτερον: Ὁ μὲν Ἡρόδοτος, ὡς «*πολυταξιδεμένος*», ὡς δηλαδὴ ὁ ἴδιος πολλάκις ταξιδεύων καὶ πολλαχοῦ ἐν τῇ ξένῃ περιοδεύων, ἀκολουθῶν ἀνάλογον κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ ἐν τῇ Ἰωνίᾳ κυριαρχοῦν πνεῦμα², ἐδέχθη ἀντιστοίχως, ὡς ἦτο ἐπόμενον, τὴν «*θεωρίαν*», ὁ δὲ Ἀριστοτέλης, πληρέστερος ὢν καὶ ἀντικειμενικώτερος τοῦ Ἡροδότου, ἀντιθέτως τὴν τε «*ἐμπορίαν καὶ τὴν θεωρίαν*», ἐνθ' ὁ Πλούταρχος προετίμησε τὴν γενικῆς σημασίας λέξιν «*ναυκληρίαν*». Οὕτως ἐξηγεῖται ἡ διαφωνία τῶν τριῶν τούτων συγγραφέων ὡς πρὸς τὰ προσχήματα ἢ δικαιολογίας τῆς ἀποδημίας τοῦ Σόλωνος.

Ὡσαύτως διαφορὰ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰς οἰκείας φράσεις αὐτῶν:

Ἡροδ. 1,29,1

«*ἀπεδήμησε ἔτεα δέκα, κατὰ θεωρίας πρόφασιν ἐκπλώσας*»

Ἀριστοτ. Ἀθην. Πολ. 11,1

«*ἀποδημίαν ἐποιήσατο κατ' ἐμπορίαν ἅμα καὶ θεωρίαν...*, εἰπὼν ὡς οὐχ ἦξει δέκα ἐτῶν»

Πλουτ. Σόλ. 25,5

«*πρόσχημα τῆς πλάνης τὴν ναυκληρίαν ποιησάμενος ἐξέπλευσε, δεκαετὴ παρὰ τῶν Ἀθηναίων ἀποδημίαν αἰτησάμενος*».

Ἀλλὰ ἡ φράσις τοῦ Ἀριστοτέλους κατὰ τὸ πλείστον αὐτῆς μέρος δύ-

1. Πρβλ. π.χ. τὸ ἔργον τοῦ Πλουτάρχου «*Περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας*». Ὡσαύτως εἰς τὸ χωρίον π.χ. Σόλ. 25 χρησιμοποιεῖ οὗτος μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸ παράλληλον χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους, Ἀθην. Πολ. 7,1, εἰς δὲ μάλιστα καὶ παραπέμπει ὀνομαστί (βλ. κατωτ., σ. 333 κέξ., ἰδίᾳ δὲ σ. 334, ὑποσημ. 1). Πρβλ. πρὸς τούτους καὶ Ruschenbush (ἀνωτ., σ. 322, ὑποσημ. 2), σ. 46 κέξ.

2. Περὶ τῶν ταξιδίων τοῦ Ἡροδότου πρβλ. π.χ. Μαρωνίτην (ἀνωτ., σ. 316, ὑποσημ. 1), σ. 33 κέξ. (ἐνθα καὶ ἡ οἰκεία βιβλιογραφία).

ναται νὰ θεωρηθῇ ὡς παραλλαγή τρόπον τινὰ τῆς τοῦ Ἡροδότου (ὁ προσδιορισμὸς «κατὰ πρόφασιν» ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ««εἰπών»»), ἡ δὲ τοῦ Πλουτάρχου κατὰ τὸ πρῶτον αὐτῆς μέρος εἶναι σχεδὸν ὁμοία τὸν νοὺν πρὸς τὴν τοῦ Ἡροδότου («πρόφασιν» - «πρόσχημα»). Σημαντικὴν ἀντιθέτως διαφορὰν ἀποτελεῖ μόνον τὸ τελευταῖον μέρος τῆς φράσεως τοῦ Πλουτάρχου («αἰτησάμενος»). Τὸ γεγονὸς ὅμως, ὅτι οἱ δύο ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ συγγραφεῖς οὐδόλως ὁμιλοῦσι περὶ «αἰτήσεως» τοῦ Σόλωνος, σημαίνει, ὅτι ὁ Πλούταρχος ἐνταῦθα ἢ χρησιμοποιεῖ ἄγνωστόν τινα αὐτοῖς πηγὴν ἢ, τὸ καὶ πιθανώτερον, ἐκφράζει ἀκριβῶς ἰδίαν αὐτοῦ γνώμην, νομίσας ἴσως, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἐπειδὴ μετὰ τὴν τῶν νόμων θέσιν προσήρχοντο καθ' ἐκάστην τῷ Σόλῳ καὶ ἠνώχλουν ἢ παρεκάλουν αὐτόν, ὅπως μεταβάλλῃ ἢ ἐρμηνεύσῃ τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν νόμον, ἐξηκολούθουν τρόπον τινὰ νὰ θεωρῶσι τὸν νομοθέτην ἔτι καὶ μετὰ τὴν νομοθεσίαν ὡς «κοινῇ διαλλακτῇ» αὐτῶν¹, καὶ ὅτι ἐπομένως ἔπρεπε νὰ «αἰτήσῃται» παρ' αὐτῶν ἄδειάν τινα πρὸς ἀποδημίαν².

Ἐτέραν ὡσαύτως διαφορὰν εὐρίσκομεν εἰς τὸν χρόνον τῶν ὄρκων τῶν Ἀθηναίων:

Ἡροδ. 1,29,2

«ὄρκίοισι γὰρ μεγάλοισι κατείχοντο δέκα ἔτεα χρῆσθαι νόμοις τοὺς ἄν σφι Σόλων θῆται»

Ἀριστοτ. Ἀθην. Πολ. 7,1

«ἀναγράφαντες δὲ τοὺς νόμους εἰς τοὺς κύρβεις ἔστησαν ἐν τῇ στοᾷ τῇ βασιλείῳ καὶ ὥμοσαν χρῆσθαι πάντες. οἱ δ' ἐννέα ἄρχοντες ὁμνύντες πρὸς τῷ λίθῳ κατεφάτιζον ἀναθίσειν ἀνδριάντα χρυσοῦν, ἐάν τινα παραβῶσι τῶν νόμων»

1. Βεβαίως ἡ ἄποψις τοῦ K. J. Beloch (Griechische Geschichte, I², 1913, 2, σ. 165), ὅτι ὁ Σόλων ἴσως παρέμεινεν ἐν ὑπηρεσίᾳ (ὡς ἄρχων) πλείονα ἔτη, θὰ καθίστα εὐερεστέραν τρόπον τινὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς διαφορᾶς ταύτης παρὰ Πλουτάρχῳ, ἀλλὰ ἡ τοιαύτη ἐκδοχὴ ἔρχεται εἰς σαφῆ ἀντίθεσιν πρὸς τὸ χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους: Ἀθην. Πολ. 13,1 («... Σόλωνος δ' ἀποδημήσαντος, ἔτι τῆς πόλεως τετραγαμμένης, ἐπὶ μὲν ἔτη τέτταρα διήγον ἐν ἡσυχίᾳ τῷ δὲ πέμπτῳ μετὰ τὴν Σόλωνος ἀρχὴν οὐ κατέστησαν ἄρχοντα διὰ τὴν στάσιν...»), ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Bengtson (ἀνωτ., σ. 314, ὑποσημ. 2), σ. 119, ὑποσημ. 4.

2. Σημειωτέον ὅμως ἐνταῦθα, ὅτι ἀντιθέτως πρὸς τὰς διαφορὰς ταύτας συμφωνοῦσι πάντες οἱ ἐν λόγῳ ἄρχαιοι συγγραφεῖς ὡς πρὸς τὴν διάρκειαν τῆς ἀποδημίας τοῦ Σόλωνος, ἥτοι αὕτη ἦτο «δεκαετής» ἢ, ὀρθότερον, ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ «δέκα ἔτη». Μάλιστα δὲ ἐκ τούτων ὁ Πλούταρχος, διερωτηθεὶς προφανῶς διὰ τὴν τόσον μακράν διάρκειαν τῆς ἀποδημίας ταύτης τοῦ Σόλωνος ἢ ἄλλως θέλων νὰ δικαιολογήσῃ ταύτην, ἐξηγεῖ ἐπὶ πλεόν, τί ἀκριβῶς ἤλπιζεν ἐν προκειμένῳ ὁ νομοθέτης (βλ. ἀνωτ., σ. 324, τὴν τελευταίαν φράσιν τοῦ χωρίου αὐτοῦ: Σόλ. 25,4-5).

Πλουτ. Σόλ. 25,2 κέξ.

«κοινὸν μὲν οὖν ὤμνουν ὄρκον ἢ βουλὴ τοὺς Σόλωνος νόμους ἐμπεδώσειν, ἴδιον δ' ἕκαστος τῶν θεσμοθετῶν ἐν ἀγορᾷ πρὸς τῷ λίθῳ, καταφατίζων, εἴ τι παραβαίῃ τῶν θεσμῶν, ἀνδριάντα χρυσοῦν ἰσομέτερον ἀναθήσειν ἐν Δελφοῖς».

Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον αἱ ἔνορκοι διαβεβαιώσεις περὶ τηρήσεως καὶ ἐφαρμογῆς τῶν νόμων ἐδόθησαν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων πρὸ τῆς θεσπίσεως ἢ δημοσιεύσεως αὐτῶν, ὡς δηλοῖ ἡ τελευταία ἀναφορικὴ - ὑποθετικὴ πρότασις «τοὺς ἂν σφι Σόλων θῇται» (= «οὓς ἂν σφι... θῇται» = ἐάν τινες... θῇται ἢ τοὺς ὁποίους... θὰ θέσῃ), ἐπομένως δὲν εἶχεν εἰσέτι θέσει ἢ δημοσιεύσει αὐτοὺς. Ἀντιθέτως κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη οἱ ὄρκοι ἐδόθησαν μετὰ τὴν ἀναγραφὴν (= κατὰ τὴν δημοσίευσιν) τῶν νόμων εἰς τοὺς κύρβεις («ἀναγράψαντες... τοὺς νόμους... ἔστησαν... καὶ ὤμωσαν»), οὕτω δὲ καὶ κατὰ τὸν Πλούταρχον, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς ὁμοιότητος τοῦ χωρίου αὐτοῦ πρὸς τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους¹.

Ἐν προκειμένῳ ἢ κατὰ τινα, καὶ ὑπὸ τῶν τριῶν τούτων συγγραφέων χρησιμοποιοῦνθαι, κοινὴν πηγὴν ὑπεσχέθησαν ἀρχικῶς οἱ Ἀθηναῖοι, ὅτι θὰ ὀρκισθῶσι πιστὴν ἐφαρμογὴν τῶν τεθησομένων νόμων ἅμα τῇ δημοσιεύσει αὐτῶν, καὶ οὕτως ἔδωσαν τὰς ἐπισήμους ἐνόρκους ἐγγυήσεις αὐτῶν μετὰ ἧ, ὀρθότερον, κατὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν νόμων, ὅποτε ἔλαβον ὑπ' ὄψιν ὁ μὲν Ἡρόδοτος μόνον τὴν πρὸ τῆς θέσεως τῶν νόμων εἰρημένην

1. Πρβλ. καὶ τὰ ἀμέσως πρὸ τοῦ χωρίου τούτου τοῦ Πλουτάρχου διαλαμβανόμενα (Πλουτ. Σόλ. 25,1): «... καὶ κατεγράψαν (sc. οἱ νόμοι τοῦ Σόλωνος) εἰς ξυλῶνας ἀξονας ἐν πλαισίοις περιέχουσι στρεφομένους, ὧν ἔτι καθ' ἡμᾶς ἐν Πρωτανεῖῳ λείψανα μικρὰ διεσώζετο· καὶ προσηγορεύθησαν, ὡς Ἀριστοτέλης φησί, κύρβεις. καὶ Κρατῖνος ὁ κωμικὸς εἰρηκέ που· «Πρὸς τοῦ Σόλωνος καὶ Δράκοντος οἷσι νῦν || φερόμεσιν ἤδη τὰς κάγχους τοῖς κύρβεσιν ||». ἔνοι δὲ φασιν ἰδίως ἐν οἷς ἱερὰ καὶ θυσίαι περιέχονται, κύρβεις, ἀξονας δὲ τοὺς ἄλλους ὀνομάσθαι. κοινὸν μὲν οὖν...». Ῥητέον ἐνταῦθα, ὅτι ἀντιθέτως πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη ὁ Πλούταρχος ὁμιλεῖ περὶ «ξυλῶνων ἀξόνων» καὶ πρὸς τοῦτοις ἀναφέρει σὺν τοῖς ἄλλοις, ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἐσφόντο λείψανα τῶν νόμων τοῦ Σόλωνος ἐν τῷ «Πρωτανεῖῳ». Εἶναι ἄλλως τε γνωστὸν, ὅτι ἤδη πρὸ τοῦ Πλουτάρχου, ὡς καὶ ὁ ἴδιος ἐνταῦθα παρατηρεῖ («ἔνοι δὲ φασιν...»), μεγίστη ἐπεκράτει σύγχυσις κυρίως περὶ τὴν σχέσιν τῶν ἀξόνων καὶ κύρβεων πρὸς ἀλλήλους ἢ περὶ τὸ ἑκατέρωθεν τούτων περιεχόμενον εἶδος τῶν νόμων τοῦ Σόλωνος κλπ. Βλ. π.χ. εἰς R u s c h e n b u s c h (ἀνωτ., σ. 322, ὑπόσημ. 2) πλείονα ἐν σ. 1 κέξ. καὶ 23 κέξ. περὶ τῆς ὕλης κατασκευῆς καὶ τῆς μορφῆς τῶν ἀξόνων καὶ κύρβεων, ἐν σ. 31 κέξ. περὶ τοῦ σημείου τοποθετήσεως αὐτῶν ἐν τῇ πόλει καὶ ἐν σσ. 14 - 22 περὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους, ἰδίᾳ δὲ σ. 21, ὅπου καὶ τὸ περὶ τῆς αὐτότητος αὐτῶν τελικὸν συμπέρασμα αὐτοῦ: «... dann läßt sich nicht mehr bezweifeln, daß mit dem Ausdruck Ky r b e i s das solonische Gesetzeswerk in der Form, wie es im Jahre 594 aufgezeichnet worden ist, bezeichnet wird und also die Ky r b e i s mit den Axones identisch sind».

ἀρχικὴν ὑπόσχεσιν τῶν Ἀθηναίων, οἱ δὲ δύο ἄλλοι (Ἀριστοτέλης καὶ Πλούταρχος) ἀντιθέτως μόνον τὴν τελικὴν ὀρκωμοσίαν αὐτῶν ἅμα τῇ δημοσιεύσει τῶν νόμων, καὶ οὕτω δικαιολογοῦνται αἱ διάφοροι ἀλλήλων μαρτυρίαι αὐτῶν, ἡ ἐρμηνεύουσιν ἐνταῦθα ἕκαστος τούτων κατ' ἴδιον τρόπον ἄλλην τινὰ κοινὴν πηγὴν¹ ἢ τέλος (πρὸς τούτοις καὶ ἴσως μεταξὺ ἄλλων) στηρίζονται οὗτοι ἐνταῦθα ἄλλος ἐπὶ ἄλλης πηγῆς.

Τέλος διαφορά προκύπτει προσέτι καὶ ὡς πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Σόλωνος ὀρισθέντα χρόνον ἰσχύος τῶν νόμων: Κατὰ τὸ ὡς ἄνω (σ. 333) χωρίον τοῦ Ἡροδότου οἱ Ἀθηναῖοι «ἐδεδεμεύοντο διὰ μεγάλων ὄρκων, ὅτι θὰ χρησιμοποίησιν δέκα ἔτη τοὺς νόμους» (καὶ ἡ φράσις αὕτη, ὡς ἔχει διατυπωθῇ, καθιστᾷ ἀμφίβολον τὴν ἰσχὺν ἢ ἄλλως τὴν τύχην τῶν νόμων μετὰ τὴν δεκαετίαν!), ἐνῷ ἀντιθέτως κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη (Ἀθην. Πολ. 7, 2 «κατέκλεισεν [sc. ὁ Σόλων] δὲ τοὺς νόμους εἰς ἑκατὸν ἔτη») καὶ τὸν Πλούταρχον (Σόλ. 25, 1 «*ἰσχὺν δὲ τοῖς νόμοις πᾶσιν εἰς ἑκατὸν ἐνιαυτοὺς ἔδωκε*», sc. ὁ Σόλων) ἡ ἰσχὺς αὐτῶν ὀρίσθη ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ νομοθέτου εἰς ἑκατὸν ἔτη².

Ὅτι δὲ ἡ μαρτυρία τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Σόλωνος ὀρσθείσης ἑκατονταετοῦς ἰσχύος τῶν νόμων, ἣν παρέλαβε πιθανῶς ἐντεῦθεν καὶ ὁ Πλούταρχος (ἂν μὴ εἶχον ἀμφότεροι οὗτοι κοινὴν τινὰ ἐν προκειμένῳ πηγὴν), στηρίζεται ἐπὶ τῶν συγκεκριμένων ἐκείνων περὶ τοῦ Σόλωνος πηγῶν, τὰς ὁποίας ἐχρησιμοποίησεν ὁ φιλόσοφος ἐν τῷ εἰδικῷ τούτῳ ἔργῳ αὐτοῦ, καὶ δὲν ἀποτελεῖ ἐφεύρημα αὐτοῦ, πρέπει νὰ θεωρηθῇ πλέον ἢ βέβαιον³. Ὁμοίως καὶ ἡ μαρτυρία, ὅτι ὁ Σόλων ἀνεχώρησεν ἐξ Ἀθηνῶν εἰς

1. Οὕτω προφανῶς ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλούταρχος, διότι παρ' αὐτοῖς, ἐκτὸς τῶν πλείστον ὁμοίων λέξεων ἢ φράσεων, ἀπαντῶσιν ὡσαύτως καὶ διαφοραὶ, ὡς π.χ. «οἱ δ' ἐννέα ἄρχοντες» — «ἡ βουλὴ», «ἕκαστος τῶν θεσμοθετῶν», «*χρηῖσθαι*» — «*ἐμπεδώσειν*», λαμβανόμενων ἰδίᾳ ἅμα ὑπ' ὧσιν καὶ τῶν λεπτομερεστέρων στοιχείων τοῦ Πλούταρχου: «*ἰσομέτρητον*», «*ἐν Δελφοῖς*» κλπ. Πέρα δ' ὅμως τούτου ὁ Πλούταρχος ἐχρησιμοποίησεν ἐνταῦθα ὁπωσδήποτε καὶ τὸ παράλληλον τοῦτο χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους, διότι ἀκριβῶς παραπέμπει εἰς τοῦτον ὀνομαστί (βλ. ἀνωτ., σ. 334, ὑποσημ. 1).

2. Διὰ τὸ ἐρώτημα, μέχρι πότε ἀκριβῶς ἴσχυσαν οἱ νόμοι τοῦ Σόλωνος, ὡς καὶ διὰ τὴν μετέπειτα τύχην αὐτῶν γενικώτερον βλ. π.χ. εἰς R u s c h e n b u s c h (ἀνωτ., σ. 322, ὑποσημ. 2), σ. 32 κέξ. Πρβλ. καὶ A l y, RE A III, 1, 1927 (s.v. Solon), σ. 959 κέξ.

3. Εἶναι δὲ λίαν πιθανὸν νὰ ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ εἰδικὸν τοῦτο ἔργον αὐτοῦ (Ἀθηναίων Πολιτεία) μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸ ἐκτενέστατον ὁμώνυμον ἔργον αὐτοῦ τούτου τοῦ Σόλωνος (Ἀθηναίων Πολιτεία, βλ. ἀνωτ., σ. 314, ὑποσημ. 3), ὡς ἐχρησιμοποίησε καὶ τοὺς νόμους αὐτοῦ, ὧν μάλιστα εἶναι καὶ ὁ πρῶτος ὑπομνηματιστής, συγγράψας περὶ αὐτὸν νέντε (5) ἐν συνόλῳ βιβλία (πρβλ. π.χ. R u s c h e n b u s c h, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 11 - 14, 33 - 34 καὶ 40 κέξ.). Ἡ ἀποφασιστικὴ ἐνίσχυται ἔτι περισσότερον καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς ὁ ἴδιος ἀφίνει νὰ νοηθῇ εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ Πολιτικά 1274 a 23 κέξ., εἶχε συλλέξει παρ' ἑαυτοῦ πάντα τὰ γνωστά αὐτῷ περὶ Ἑλλάδος νομοθετικὰ συγγράμματα, ἐν οἷς καὶ τὰ τοῦ Σόλωνος (πρβλ. R u s c h e n b u s c h, ἐνθ'

ἀποδημίαν (καὶ ἀδιάφορον, ἂν «*ῥητίσατο*» παρὰ τῶν Ἀθηναίων ἢ ἂν ἀνεκοίνωσεν αὐτοῖς ἀπλῶς ταύτην), εἶναι ὡσαύτως ἀναμφισβήτητος, οὐ μόνον διότι εἰς τοῦτο συμφωνοῦσι καὶ οἱ τρεῖς ἐν λόγῳ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς (ἀνηκεν ἐπομένως καὶ αὕτη εἰς τὰς πηγὰς αὐτῶν), ἀλλὰ καὶ διότι ἠναγκάσθη εἰς ἀποδημίαν, δι' οὓς λόγους εἶπομεν ἀνωτέρω.

Κατόπιν τούτων φαίνεται, ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἢ δὲν ἐγνώριζε τὴν οἰκείαν πηγὴν (ἢ πηγάς, ἃς ἐχρησιμοποίησαν οἱ Ἀριστοτέλης καὶ Πλούταρχος) περὶ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Σόλωνος καθορισμοῦ εἰς ἑκατὸν ἔτη τῆς ἰσχύος τῶν νόμων αὐτοῦ ἢ, τὸ καὶ πιθανώτερον, ἀντιπαρήλθε τὸ θέμα τοῦτο (ὡν ἄλλως τε γενικῶς περὶ Σόλωνος λίαν περιληπτικὸς ἔναντι τῶν δύο ἄλλων, διὸ προφανῶς οὐδαμοῦ ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ ἀπαντῶσι π.χ. καὶ αἱ σχετικαὶ λέξεις «*ἄξονες*» καὶ «*κύρβεις*»), νομίσας ἴσως, ὅτι ἅμα τῇ ἐκ τῆς ἀποδημίας ταύτης ἐπανόδῳ τοῦ Σόλωνος θὰ ἦτο ἐκ τῶν πραγμάτων πιθανή, ἂν μὴ βεβαία (ἢ ἀναγκαία), ἢ ὑπ' αὐτοῦ ἀναθεώρησις νόμων τινῶν ἢ καὶ θέσπισις ἄλλων τινῶν νέων. Μόνον δὲ οὕτω δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ διαφορὰ αὕτη¹.

Οὕτω δὲ αἱ τέσσαρες αὗται διαφοραὶ ἐν τοῖς ἀντιστοίχοις χωρίοις τῶν Ἡροδότου, Ἀριστοτέλους καὶ Πλουτάρχου, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἐλλείψεως παρὰ Σόλῳνι (ἀμέσων) σχετικῶν ἐν προκειμένῳ μαρτυριῶν (εἴτε διότι οὗτος οὐδὲν περὶ τῶν τεσσάρων τούτων ζητημάτων ἔγραψεν εἴτε διότι οὐδὲν περὶ αὐτῶν εὗρέθη παρ' αὐτῷ παραδεδομένον), ὀφείλονται κατὰ τὰ ἀνωτέρω κυρίως εἰς ἐμμέσους τινὰς κοινὰς τε καὶ διαφόρους ἀλλήλων πηγὰς, ἐξ ὧν οἱ τρεῖς ἐν λόγῳ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἠντλησαν ἢ πρὸς τούτοις καὶ ἀφ' ἑαυτῶν συνεπλήρωσαν τὰς ὡς ἄνω παραδοθείσας ἡμῖν ὁμοίας τε καὶ διαφόρους ἀλλήλων μαρτυρίας αὐτῶν.

Ὅθεν, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς παρούσης ἐρεῦνης, οἱ λόγοι τῆς ἀποδημίας τοῦ Σόλωνος μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ θέσπισιν νόμων τοῖς Ἀθηναίοις διαστέλλονται ὑπὸ τῶν Ἡροδότου, Ἀριστοτέλους καὶ Πλουτάρχου εἰς δύο κατηγορίας (βλ. ἀνωτ., σ. 328 κέξ.):

1. Εἰς τοὺς τρεῖς ἐκείνους πραγματικοὺς λόγους, οἱ ὅποιοι ὄντως ἠνάγκασαν τὸν Σόλωνα εἰς ἀποδημίαν καὶ τοὺς ὁποίους ὅμως οὗτος δὲν ἀνεκοίνωσεν ἢ δὲν ἠθέλησε σκοπίμως νὰ ἀποκαλύψῃ τοῖς συμπολίταις αὐτοῦ (πρὸς πρόληψιν ἴσως, μεταξὺ ἄλλων, δυσαρέστων κατ' αὐτοῦ ἐνεργειῶν ἐκ μέρους τῶν πολιτῶν ἐν ὧσιν τῆς ἐκ τῆς δικαίας νομοθεσίας αὐτοῦ δημιουργηθείσης ἐν Ἀθῆναις νέας καταστάσεως).

ἀνωτ., σ. 40, ἰδίᾳ αὐτόθι, ὑποσημ. 103), λαβὼν οὗτος προφανῶς ἐκείθεν καὶ τὰς ἐν λόγῳ μαρτυρίας καὶ πολλὰ ἄλλα περὶ τοῦ νομοθετικοῦ ἔργου τοῦ Σόλωνος ἐν γένει.

1. Ἀσημάντος εἶναι τέλος ὁ μόνον παρ' Ἡροδότῳ χαρακτηρισμὸς τῶν ὀρκων ὡς «*μεγάλων*», διὸ καὶ δὲν χρῆζει τοῦτο ἰδιαιτέρας ἐξετάσεως.

2. Εἰς τὰς δύο (ἢ τρεῖς) ἐκεῖνας εὐσχήμους καὶ εὐλογοφανεῖς δικαιο-
λογίας (τ.ἔ. τὰ προσχήματα), αἱ ὁποῖαι προεβλήθησαν ἢ ἀνεκοινώθησαν
τοῖς Ἀθηναίοις καὶ διὰ τῶν ὁποίων ἀκριβῶς ἠτιολογεῖτο πλήρως ἡ ἀπο-
δημία τοῦ νομοθέτου, ἅτε ἀνταποκρινομένων τούτων (τῶν δικαιολογιῶν ἢ
προσχημάτων) εἰς τε τὰς εὐρέως γνωστὰς ἀσχολίας καὶ τὸν βίον αὐτοῦ
γενικώτερον.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΑΛΕΞ. ΝΙΚΗΤΑΣ